

הַמִּרְאָה אֲשֶׁר מִרְאָה שֶׁהִיא אֵינָה מִרְאָה שֶׁהִיא נִמְצָא

רִיאוֹן עִם חֲדוּהַ הַרְכָּבִי

מראיינים: חנה סוקר-שווגר, עירית רונן, חן בריצחק, עומר בר-עוז, מעין גלברד, תמר סתר, יותם פופליקר, יערה קרן, אפרת רבינוביץ, יואב רונאל.

--- חלום ---

אין נפש חיה. אדמה ושמים. לא־כלום מלבדם. אדמה ריקה. צחיחה. מותשת. רצוצה. אדמה זקנה גלמודה. הכול שומם ונטוש. השמים מקומרים מאוד. יש עובי לשמים. עובי שנמשך כמעט סנטימטר. ממרחק מה, ממוול, יש גבעה קטנה של חול. על הגבעה ניצב דף ציור אדיר ממדים בגובה קומה של קיר־של־בית — קומה וחצי. דף הציור דק מאוד. כמעט בלי משקל. הדף נשען על אלמנט קשיח שניצב מאחוריו, בלי שיש משהו שאוחז אותו.

כל הציור הוא צבע כתום. הכתום מכסה את כל הדף. רק כתום. כתום עז. לוחט. בווער. פולט אש. מתניז להבות לכל הכיוונים. כתום שאין כתום ממנו. כמו כשהשמש מתפרצת, מתחילה לבעבע. לרתוח. לגלוש. להשתולל מחום. לאבד שליטה. להשתגע. כתום מאגי. גורלי. במרכז הכתום יש פסים דקים בגוונים עדינים של כתום בהיר. הפסים נוטים באלכסון — משמאל לימין — כלפי מעלה. ושקט. שקט עצום. שקט אדירים. שקט עילאי. שקט שלא היה כמותו מאז תולדות החיים עלי־אדמות. שקט שמזכיר את הרגע הראשון לאחר בריאת העולם.

במרחק כמה מטרים מהגבעה, עליה ניצב הציור, אני רואה את חדוה עומדת כשלושה מטר מלפני, בצד שמאל מעט, מסתכלת בציור — מרותקת לצבע הכתום הבווער הזה. מהופנטת מהכתום. מהופנטת מהממדים האדירים של הציור. כאילו תפס אותה כוח גדול — כוח שבא מגבוה — כוח לא נראה, שמחזיק אותה בחוזקה ולא מניח לה לזוז ממקומה, ולא למשהו להתקרב אליה, לנער אותה, לגרום לה להרפות לרגע מעצמה.

מצד ימין של הציור — בחלק התחתון, למטה למטה למטה — יש בתים קטנטנים. בתים חדי־קומתיים. כל הבתים הרוסים. חורבות על גבי חורבות של בתים. אני רואה את חדוה עומדת לפני, מסתכלת בחורבות. מרוכות. דרוכה. ממוקדת. לא מפסיקה להסתכל בציור — בחורבות הבתים: בתים שעלו בלהבות. שקרסו. שהתפוררו. קרעים של קירות שנותרו על מקומם. קירות מחוררים. חרוכים. בתים בגובה שלישי קומה. רבע קומה. בתים שכל הקומה שלהם מפוזרת על הארץ. בתים שנהפכו לרסיסים. בתים שהשתגעו. שאריות אחרונות של בתים שנטרפו עד טיפת הדם האחרונה שלהם. כמו לאחר מלחמה ארוכה, שקרתה, שהרעישה את המקום,

צמררה את כל היסודות, פצפצה את האדמה, רוצצה אותה עד היסוד וגררה את החיים שהיו כאן פעם אל העזובה. אל ההפקרות. אל השימוון. מסביב המון ערמות קטנות של אבנים שרופות מפוזרות על אדמה שרופה. ושקט. ושקט. שקט אין־סופי. שקט אדיר. שקט לא אנושי.

ההריסות האלה, חורבות הבתים השרופים המחוררים האלה, מזכירים לי את צמח, כפר ערבי שהיה סמוך לדגניה ב', ואיך תמיד כשהיינו ילדים בני 6, 7, 8, 9 – היינו הולכים לצמח, מסתובבים בכפר, נפגשים עם החיים שהיו שם – אנשים, ילדים, משפחות. אני נזכרת בילדים, הולכים, רצים, מתרוצצים יחפים על האספלט, לבושים בגדים קטנים. מרושלים. בלויים. בגדים אחרים כאלה. אני נזכרת בצהלות שלהם, בגמישות שלהם, באהדה בלב – אהדה של לב של ילדה שרק מתחילה להיות מודעת לחוסר. למצוקה. לעזובה. כזו שיש בה הסקרנות להתבונן, לבחון, להבין מה בדיוק קורה. למה זה קורה. איך זה קורה. מי קובע את מה שקורה. ואיך כולם כל כך שונים מכולם. וכולם כל כך דומים לכולם. וכולם ססגוניים כאלה, עם שמחת חיים כזו. הכול היה פשוט. טבעי. אינטימי. מלא חיבה. מלא שלום. מלא בדידות. בדידות אחרת.

אני נזכרת בפְּלִיאָה שתמיד הרגשתי למראה הבתים הנמוכים של הכפר, בנויים מלִבְנֵים מְלִבְנֵיּוֹת, לִבְנֵי כְּאֵלָה – שורות־שורות של לִבְנֵים לִבְנֵיּוֹת, מחוברות זו לזו, עם פס עבה של זָפֶת שחורה – מוקסמת ממראה הקימורים של התקררות של הבתים. אני נזכרת בְּאִמְהוֹת שהיו יושבות בפתחי־הבתים, על הרצפה, לבושות שמלות גדולות, שחורות, רחבות במיוחד, רקומות בחוטי־משי צבעוניים, עם כפות רגליים יחפות, מביטות אלינו בארשת פנים של שמחה, בסבר פנים – והעדינות שלהן, הרגישות שלהן – מושיטות לקראתנו כפות ידיים גדולות, מכבדות אותנו בסוכריות טופי. אני נזכרת בניירות הקטנים שעטפו את הסוכריות. אני נזכרת בפסים הדקיקים הצבעוניים שהיו מצוירים על העטיפות.

מצד שמאל של הציור – בחלק התחתון, בקו זהה לחורבות הבתים שמצד ימין – אני רואה בניינים עם צריחים אדירי יופי. צריחים מפוארים שמתנשאים לגבהים. הבניינים האלה בנויים בסגנון הבנייה של הבתים כפי שנבנו בגרמניה. העיצוב של הבתים הוא בסגנון הארכיטקטורה של הבתים בגרמניה עוד מתקופת המאה ה־18, ה־19. כל הצריחים מחודדים כאלה. מצוחצחים. מהודרים. מרהיבים. בוהקים כאלה. צריחים חגיגיים. נדירים ביופיים. כל הצריחים צבועים בצבעים לבנים וחומים. משני הצדדים של הצריחים, לאורך הקצוות שלהם, רקומים יהלומים שקופים, נוצצים. הם מדהימים. אבל אותי מרתקות החורבות – הבתים שדלקו, שבערו, הקירות שקרסו, שהתפוררו, שנהפכו לערמות על גבי ערמות של רסיסים־שלי־לבנים שרופות. החורבות האלה מקסימות אותי. מושכות אותי. יש להן כוחות עצומים שמסוגלים להשקיף עלי. לקלוט אותי. לנהל אותי. להנהיג אותי. לשַׁדְּר לי ידיעות. יש להן יָדַע אחר. יש להן השפעה עצומה עלי.

אני לא מפסיקה להסתכל בהריסות של הבתים. בחורבות. פתאום אני מרגישה שאני מתמלאת בכוחות תפיסה אדירים, נדירים: אני מתחילה להבין דברים. עכשיו זה ברור: עקב תהליכים קיצוניים שהתרחשו עליהן, החורבות האלה עברו שינויים כבירים – מטמורפוזה – ועכשיו הן נהפכו לחומרי־גלם כבירים. חומרי־גלם מבריקים. מזהירים. עילאיים. חומרי־גלם אדירי כוח שלא היו מוכרים עד כה בעולם. עכשיו זה ברור: אלה חומרי־גלם שמסוגלים לחולל מהפכה

שתקדם את האנושות. מהפכה שתברא אנושות חדשה – ציביליזציה חדשה – מהפכה שתשפיע על כל העולם. על כל העמים בעולם: בעוד זמן, לאחר מחקרים מדעיים – מחקרים יסודיים – שיערכו בידי אנשי מדע בין־לאומיים – חוקרים בין־לאומיים מכל המדינות בעולם – שיחקרו את חומרי־גלם האלה, יבדקו ויבררו וימינו את החורבות האלה שנהפכו לחומרי־גלם אדירי כוח כאלה – יהיה אפשר להשתמש בחומרי־גלם האלה כדי לפענח את סוד הקיום האנושי. את סוד החיים עלי־אדמות.

פתאום זה כל כך ברור: בחורבות האלה – בהן טמון הפוטנציאל ממנו אפשר יהיה להפיק את הידע ההכרחי, המדויק, כדי לחולל תמורות שיִפְרו את העולם בחשיבה חדשה. ברעיונות חדשים. המצאות חדשות. מודעות חדשה. תהיה צמיחה חדשה. התפתחות חדשה. התודעה האנושית תהיה מעל כל מה שמוכר וידוע לה עד כה. יהיה סדר חדש. החיים יזהרו מרוב תמורות שיביאו לשגשוגו של העולם. הקשרים בין אנשים – הרגישות, הקרבה, התמימות, ההגינות, היושר, האנושיות, הנאמנות, האמון, הנאמנות, המסירות – הכול יהיה רגיש. עדין. כן. נקי. טהור. אמתי. החיים האמתיים יהיו אושר. שְׁלֵמוֹת. החיים ישגשו בכל התחומים: מוזיקה. שירה. אמנות. אדריכלות. פילוסופיה. פסיכולוגיה. רפואה. היסטוריה. אנתרופולוגיה. ארכאולוגיה. אסטרונומיה. מדעי החיים. מדעי המוות. מדעי החיים במוות. מדעי המוות בחיים. מדעי החיים לאחר החיים. המציאות תהיה הגיונית. עקבית. מובנת. מאורגנת. בנויה. עשויה מיסודות חדשים: דמיון. מעוף. מקוריות. אומץ. יושר. אמת. בלי הריקבון של הזיוף והצביעות והשקרים. אמת שתהיה לדוגמה ולמופת ולתפארת. אמת שתעניק לחיים על פני כדור הארץ יופי חדש. עתיד חדש. עתיד מפתיע. עתיד מאושר. אני מתכוונת, ממש מאושר.

פתאום אני רואה, על הרקע הכתום של הציור – למעלה למעלה – מימין לשמאל – מתחילות להופיע אותיות שחורות, בסגנון האותיות שבספר התנ"ך בהוצאת "קורן". האותיות עולות אחת אחת. כמו בנסיעה בהילוך איטי, זהיר, שְׁקֵט. האותיות כותבות: "מהו שיר". עוד אני על־סף־מצב־אחר – מצב לא מזוהה, שאי־אפשר לדעת מהו, ואם אני ערה או לא – אני רואה את חדה עומדת שם, מסתכלת בציור, לא מפסיקה להסתכל בדף הציור, בכתום הבעור הזה, שלא מפסיק לבעור. וקול מדבר אלי. אני עונה לו (בלי קול): "שיר הוא זריחה מעל החורבות".

חדוה, כשאת מספרת חלום או קוראת שיר נשמעת נהמה מהדהדת, מקפאה, מצמררת ולבסוף חותכת. השירה שלך היא מאותם אירועים ייחודיים שמתגלים בספרות במפתיע – אף שהתרחשו זמן רב קודם לכן – ושמהיבים לקרוא את כל הספרות מחדש, לאחור. קצת כמו שאירע לספרות עם שירת אבות ישורון, כשרק בשנות השבעים – כשלושים וחמש שנים אחרי שהחל לכתוב – נוכחו המבקרים שליקוי מאורות הסתיר מפניהם את אור השמש.

כארבעים שנים את מלווה את השירה העברית בחשאי, כתך נסתר בין קפליה. ספר שיריך – ציפור שבפנים עומדת בחוץ – היכה בנו בעוצמה. וכספר השירים ראנא יצא לאור, לפני כשנה וחצי, הבנו שוכב בוהק בשמי השירה העברית – ושחיבים להביט אליו. הופתענו מצד אחד לגלות שיש קהל של מעריצים ממש לשירתך – כל מי ששמע אותך פעם מקריאה שירה העיד שקולך מוסיף להדהד בראשו. אך מצד אחר, הופתענו לגלות שהשירה שלך היא כמעט "סודית" – גם לאחר שזכית בפרס ביאליק. הופתענו גם כשלא

בשיטפונות של האנדרלמוסיה של החיים הפנימיים; שירה שלא מדברת עם התהומות, שהתהומות לא מדברים איתה; שירה שלא מתגוללת בערבוביה ההיא – בין הרי החושך שלה, בין הרי החושך של הזולת – עם המאורעות הרצוצים שלה, עם המאורעות הרצוצים של האחר – שירה שלא יכולה לרקוד את הריקוד המשותף של המציאות המאושרת של הזולת ושל; בעצם, מה שאני רוצה להגיד: שירה שלא באה מן המעמקים של החיים הנפשיים שהתלקחו, שנחרבו – מן הלהבות שבערו, הגחלים שנשארו, הדם שהתפורר; שירה שלא מאפשרת לזולת להופיע, לעולם להופיע; שירה שמכילה רק את עצמה, שמסתגרת בחדרי-חדרים של החיים הפנימיים הפרטיים הבלעדיים רק שלה, עם כל הפּוֹטְזֶשְׁמָאָטְס הפרטי רק שלה – יש בי חיבורים אחרים אליה. קרבה אחרת קרבה של שְׁכָנִים.

אני סקרנית לקרוא כל שירה שנכתבת. שנכתבה. אבל לא כל שירה יש לה כוחות לחולל בי התרגשות. סערת נפש. מציאות נפשית חדשה. חוויה רגשית. רוחנית. זעזוע. אגיד את זה כך: שירה שלא מרעידה אותי, שלא מצמררת אותי, שירה שלא מעיפה אותי ממני – שלא גורמת לי להתחיל לחפש את השמים, איפה השמים, איפה בדיוק השמים – היא שירה אחרת בשבילי. אפילו זו שירה כתובה היטב. אפילו כתובה באופן וירטואוזי. היא שירה שלא משנה בי משהו. היא לא משנה אותי. החוויות שלי ממנה הן חוויות אחרות. יש לי זיקה מסוג אחר אל החומרים הנפשיים שמהם היא עשויה. זיקה רחוקה.

עולם הדימויים, החזיונות הפרטיים שחוזרים, הציפור שלא מפסיקה להופיע בשירים – מנין הם?

הם – הדימויים האלה – מה שאת מכנה *דימויים* – הם הדבר האמיתי. כדי לדעת "מניין הם" – עלי לדעת איך הם קורים. מתי הם מתחילים לקרות. באיזה רגע. מה מניע את הרגע. מה מאיץ אותו. מה המנגנון שמפיח בדימויים האלה רוח חיים. מה בונה אותם. מה מפרק אותם. מה האלמנטים שמהם הם עשויים. כדי לדעת "מנין הם" עלי לדעת איפה קצה החוט שלהם. מתי הם מתחילים לצאת לדרך. מה מתווה להם את הדרך. את ההתמדה שלהם. איפה הם ממתניים. איפה הם שוכחים. מה המאבק שלהם לחיים. מאיפה הם שואבים את האנרגיה שלהם. ועוד המון דברים שעלי לדעת אותם שחסרים לי. לא, אין מה לנסות לחפש "מנין הם" – מלמעלה, מלמטה, מאחור, מלפנים, מהצדדים. הם – הדימויים – הם נוצרים. הם נוקבים. הם שנונים. הם מבריקים. מדויקים. הם הווירטואוזים הגדולים שיודעים היטב למצוא אותך, להפעיל את ההשפעה שלהם עליך, לקחת אותך, להשתמש בך. הם משוכללים הרבה יותר ממני. ממך. מכל אחד ואחד מאיתנו. אני לא האוטוריטה שלהם. להפך. אין לי שליטה עליהם. להפך.

הם מופיעים. כמו במחזוריות של איתני הטבע. פתאום. בלי לתת לך סימן איזשהו. בלי להציג את עצמם. הם מעבירים אותך אליהם. אַתְּ שפת-הלב שלהם. הם שפת-הלב שלך. הם השפה הרגילה שלך. הם היומיומיים שלך. הם קורים. במודע ולא במודע. רק במודע יותר מאוחר, אחר כך, כאשר הם מתחילים להתרחק, להתעמעם, לא להגיב, להתפוגג, להתפזר לכל אלף רוחות השמים – את מתחילה להבין משהו. דרך "ההגות" של החושים. דרך "ההגות" של האינטואיציה. את עשויה תמיד מהנוכחות הפתאומית שלהם. תמיד.

מהנוכחות שנעלמת פתאום שלהם. הם דמיון? הם הטעיה? הם רעיונות־שווא? הם הולכת שולל? הם הקיים? הם מציאות? הדימויים האלה הם חידה. חידת המוח האנושי. חידת הרוח האנושית. חידת היצירה באמנות.

הדימויים האלה – כשפתאום הם מופיעים ברגע. נעלמים ברגע: כמו הופעה לא צפויה – הופעה מאגית – שאין לך מושג מי הגה את ההופעה הזאת, מי תכנן אותה, מי המפעיל שלה, מי המפיק שלה, מי קבע לסיים אותה, מי מחק אותה מסדר־היום הנפשי שלך. הדימויים האלה – הדרך שלך היא הדרך שלהם. כל הזמן. את רק הפועלת הקטנה שהם צוללים לתוך הנשמה שלה שמשרתת בדבקות את משאות־הנפש שלהם. את רק הנושאת־כלים שלהם. את מרותקת לשוחח איתם. עם הכוחות האנושיים שלהם. שלך. יחד. ביחד. דרך החושים. דרך האינסטינקטים. דרך האינטואיציה. הדימויים האלה – את רואה אותם. את מקשיבה לפעילות הלב שלהם. אַתְּ גם "הדבר" שהם רואים אותך. שמקשיבים לך. במועד מאוחר יותר, באיזשהו זמן, תוכלי לעשות מהם דברים אחרים. זה הצד ההגון שלהם. אבל אותי מעניינים כל הצדדים.

את יכולה לנסות לחקור אותם – את הדימויים – לפענח אותם, לנסות להבין אותם דרך חשיבה הגיונית – באמצעות "הגות רציונלית". אבל הם – המחשבה, ההיגיון, הרציונאליות – הם קושי. לא מתוך כוונה. לא בזדון. מה גם, הרציונליות – היא מסוגלת להיות רגישה במיוחד: חכמה. מתארת. מסבירה. מנמקת, לכאורה. מבריקה. היא חוקרת תהליכים, מאורעות, היא מפעילה קשרים בין תקופות וזיכרונות, בין עמים וארצות וזמנים היסטוריים. היא עשויה מִיָּדָע עצום. היא מפתיעה ביכולת שלה להמציא רעיונות חדישים, להמציא תיאוריות חדישות, שיש בהן מרחבים אסוציאטיביים מרהיבים. היא מעוררת השתאות. היא מרתקת ביכולת החשיבה האנליטית שלה, לכאורה. יש משהו וירטואוזי ביכולת השליטה שלה בשפה. ביכולת ההבעה שלה. היא מסקרנת. אותי היא מסקרנת. היא מקסימה אותי. אלא, שתמיד, בסופה של "ההופעה" הססגונית של המחשבה הרציונלית – כשמדובר בשירה – ביצירה באמנות – כל מה שיש לה – למחשבה הרציונלית – להציע, אלה פרשנויות. פירושים והסברים שהיא מייצרת. דברים שבתיאוריה. הכול בתיאוריה. מצד אחר: אין יצירת אמנות בלי המחשבה. המחשבה היא הכרחית. והיא נמצאת. אולי את לא יודעת שהיא נמצאת. לא מרגישה אותה. לא נגישה אליה. אבל היא נגישה אליך. היא נמצאת. במודע ולא במודע. היא זו שמשיחה על הסדר, ששומרת על הצורה. אולי קשה לתאר מה בדיוק "התפקידים" של המחשבה בתהליכים של כתיבה. כל הכוחות האחרים שפועלים עליך בשצף קצף: הדמיון, המעוף, החושים, האינסטינקטים, האינטואיציה, האסוציאציות – המחשבה היא ראש המטה הכללי שלהם. היא הרמטכ"ל של כל צבא החושים והאינסטינקטים והאינטואיציה והדמיון והמעוף והאסוציאציות – הם, כוללם, שבלעדיהם לא תיתכן שום יצירה באמנות. שבזכותם היצירה באמנות. שבזכותם החיים שלנו נפלאים. אני מתכוונת ממש נפלאים.

מה שאני רוצה להגיד: החשיבה הרציונלית – היא מחסום. יש לה מעצורים. היא "מבויתת". היא סיבוך. יש לה כושר מיוחד להסתעף לכל מיני כיוונים. לשכנע. להשפיע. לכן גם כל כך מורכב במיוחד להבחין. בחולשות שלה. במגבלות שלה. בגבולות שלה. בדלות שלה. היא נשמעת הרת־יכולות. מסנוורת ב'אורגינאליות' שלה, בחוכמה שלה. אבל היא מצומצמת.

הרציונליות – היא לא המולדת שממנה מופיעים הדימויים. היא לא שפת־האם של הדימויים. הרציונליות מרחיקה את האמת. היא מסתירה את האמת. היא משבשת אותה. פשוט, בלי שלים לב. זה האופי שלה. זה הטבע שלה. בניגוד ל"הגות" של החושים. בניגוד ל"הגות" של האינסטינקטים. ל"הגות" של האינטואיציה. ל"הגות" של הדמיון. של המעוף. הם – כולם – הם חופש. חופש אמין. חופש חכם. חופש אלוהי. והניסיון הזה לחקור את הדימויים, לפענח אותם, "להבין" אותם באמצעות חשיבה מסודרת, שקולה, שיש לה רצף הגיוני – רציונאלי – הניסיון הזה הוא בעיה. כל כלי־ההיגיון, כל כלי־המחשבה, כל כלי־השכל הישר – יכולים לקוד קידה עמוקה לפני הדימויים. לכרוע ברך לפניהם. הדימויים האלה – הם השירה.

מה היא שירה בעיניך?

שירה היא בדברים הרגילים. בדברים השגורתיים. השוליים. המצויים. בדברים שחסרים. שירה היא החיים. כל החיים. שירה היא לעבוד את החיים. לעבוד את הבלתי מודע. שירה היא הדרך שלך לפלס לעצמך את הדרך אל עצמך. אל האחר. אל העולם. שירה היא לפתוח את כל הדלתות בעולם, להיכנס דרך כל הדלתות שיש בעולם – לבוא אל הכול. להרגיש את הכול. להיות הכול. שירה היא אומץ: האומץ לצלול אל המעמקים העמוקים של התווה ובוהו של החיים הפנימיים. את מתבוננת בו. מקשיבה לו. נוגעת בו – בתווי הפנים שלו. בשערות שלו. במצח. בריסים. בעפעפיים. בלחיים. בשפתיים. בחיכים. במבט בעיניים. בשרירים שלו. בעורקים שלו. בנימים הכי דקים שלו. ברעש שלו. ברעד הבלתי פוסק שלו. את מדברת אליו. משוחחת איתו. שותקת איתו. באיזשהו רגע – רגע לא מוגדר – התווה ובוהו מתחיל להביט בך גם. להתבונן בך. להקשיב לך. לגעת בך. להרגיש אותך. לדבר אליך. לשוחח איתך. לענות לך. לדעת אותך. והדיאלוג הזה – בין התווה ובוהו לביןך – שמתחיל, שמסתעף, שנהיה יותר ויותר רגיש, פתוח, חכם, מורכב, סבוך, אנושי, אינטימי, ארוטי, שנמשך ונמשך ולא נגמר אף פעם – הדיאלוג הארוטי הזה, המכאיב הזה, הוא השירה. רק שיר יכול להביע את הדיאלוג שנוצר בין התווה ובוהו לביןך.

הזמן של השנים שחלפו. במועד יותר מאוחר, דרך מסע־הלימוד שלך את עולם האנרכיה של החיים הפנימיים שלך, את לומדת כמה החיים הפנימיים של כל אדם עשויים מאנרכיה. מתווה ובוהו. כמה האנרכיה הנפשית הזו של החיים הפנימיים האלה היא היסוד הגדול: היא הבסיס שעליו נשענים החיים הפנימיים של כל אדם. היא המקום המשותף של החיים הפנימיים של כל בני האדם. את מזהה מהלכים של תווה ובוהו אצל כל אדם. את לומדת להקשיב לאנדרלמוסיה הנפשית שיש בכל תווה ובוהו. בכל אנרכיה. האנרכיה תמיד ישנה. תמיד נמצאת.

שירה היא דרך חיים. היא אורח חיים. אורח החיים הזה – הוא "המעסיק" שלי. אני "המעסיקה" שלו. יש בינינו יחסי גומלין אינטנסיביים, שופעים. פוריים. עתירי־ניסיון. מגוונים. מה שהכי חשוב לי הוא לעבוד את אורח החיים הזה. עם כל כלי הרגישות שעומדים לרשותי. עם כל כלי החושים, האינסטינקטים, האינטואיציה – עם כל רפרטואר הססמוגרפים שיש לי בראש. הם כלי־העבודה שלי. הם – כולם – הם פְּלִי־המלחמה שלי. הם פְּלִי־השלוש שלי.

המסעות הפנימיים שהם עוברים. לאן הם מגיעים. איך הם מגיעים. התהליכים שהם עוברים. התהפכות. המפלות. הדרך שבה הם מתחילים לאבד את העשתונות. מאבדים צורה. מאבדים כל מה שהנפש שלהם צריכה. מרתק אותי הרגע שקורה בן רגע. כשפתאום הם מתכווצים. נסגרים. קופאים. נאטמים. לא מסוגלים להגיד מילה. מרתקת אותי הדרך שבה הם בוחרים לירוק את העולם לכל הרוחות. מרתקים אותי התהומות שהחיים סחפו אותם אליהם. מרתקים אותי השינויים – הדרך שבה בהם מתחילים להשתנות. מרתקת אותי ההתפתחות – הדרך שבה הם מתחילים לבצבץ מתוך החורבות, לנבוע מחדש, להימשך אל החיים. להשתוקק לפקוח עיניים. לראות את המציאות בעיניים פקוחות – לגעת בה. להתקרב אליה. להעניק לה חיבוק. מרתקים אותי התשוקה שלהם לשלוט בעצמם – המקום הבוכה ההוא, התשוקה להחזיק מעמד, התשוקה לפרוץ את הצד השני, אני מתכוונת, הדרך שבה הם לומדים להיות בקשר עם המציאות. לחשוב. מרתקים אותי הסיכויים שלהם.

מרתקים אותי אלה שמשוטטים משום מקום אל שום מקום – שכורים, חולמים בהקיץ, מתגוררים בחדרי מדרגות סהרוריים, מתגוררים ברחובות, על ספסלים, במדשאות ציבוריות – השמים הם התקרה שלהם. השכחה היא האושר שלהם. מרתקים אותי הגעגועים שלהם. החלומות. ההזיות. האשליות. הברק בעיניים כאשר הם מדמיינים לעצמם את הנצח.

מרתקים אותי אנשים שמרגישים שהם זרים. לא שייכים. חסרי בטחון עצמי כאלה. תלושים לצמיתות כאלה. עצבניים כאלה. תזזיתיים כאלה. שיש להם צלקות בלב. בדם. בעצמות. מרתקים אותי ההיסוסים שלהם. הלבטים. השתיקה שלהם. האדמה שעליה הם מתכרבלים בלילה, מקפלים את המאווים שלהם, מניחים אותם לצדם, עוצמים את העיניים שלהם, מעבירים את כדור הארץ למקום אחר.

מרתקים אותי אנשים שנאבקים – המאבקים שלהם. הדרך שאותה הם בוחרים להיאבק. הכלים שאותם הם בוחרים כדי להיאבק. ההעזה שלהם. כוח הרצון שלהם. האי־שקט הנפשי שלהם. הזעם. הרגע שבו הם מתחילים לבעור. הדבקות. האומץ לב. הנטייה שלהם לא לתת לחיים לקבוע להם את החיים. כאלה שחווים משהו באמת. אני אוהבת אותם. מאוד. הדרך שבה הם הופכים את החורבות הנפשיים שלהם לדברים אחרים: למוזיקה. לציור. לשיר. לרקוד. לתגלית חשובה במדע. להמצאות חדשות. מרתקים אותי אלה שיש להם אלוהים. אלה שאין להם אלוהים. אלה שאלוהים שלהם הוא אלוהים של כל בני האדם. הם – כולם – הם יופי. הם מוזיקה. הם שירה.

מרתקים אותי אלה שתמיד הכול אצלם תמיד "בסדר". "רגיל". "כרגיל". "אותו דבר". "נפלא". "השבח לאל". מרתקים אותי הסהרוריים האלה, שמשוטטים ברחובות בלילות, שמשתוקקים בכל מאודם לקחת את הזמן, להוביל אותו לכיכר, להשעין אותו על קיר לבן חלק, להעמיד אותו מול כיתת יורים, לקשור לו מטפחת לבנה על העיניים, להפוך אותו לכוסית יין אדום.

אין דבר שלא קיים בו הפוטנציאל להיות – שירה: כל רחש של עלה רועד ברוח. כל ענן שנשבר. כל נקב. סדק. יבבה של גג. כל רגב אדמה קטן שהתפקע. כל גחלילית מתגוללת על ערמה של חורף. כל נשימה של נמלה. כל נהמה של יתוש. כל רשרוש של עכביש על

מאושרת. כולם מאושרים. את מוארת. מרוב געגועים בלי גבול. גם בלי לדעת געגועים למה. למי. בגלל מה. הגעגועים האלה, הם שירה. הם יביאו אותך אל הנצח.

באחד משיריך את כותבת "המראה אשר מראה שְהִיא אֵינָה מְרָאָה שְהִיא נִמְצָאת" – נדמה שזו שורה שתופסת משהו מאוד תמציתי ומשמעותי בשירתך.

"המראה אשר מראה שְהִיא אֵינָה מְרָאָה שְהִיא נִמְצָאת" – היא שורה שאני מרגישה אליה. אלה דברים שאת מרגישה אותם באופן אינסטינקטיבי. מבפנים? מבחוץ? מלמעלה? מגבוה? אין לי מושג. אני לא מתווכחת. זו השורה. היא תמציתית. נקייה. מדויקת. ברורה. מדברת בְשִׁקְטָה. פשוט.

כשאני כותבת "...הרמאית הדביקה נִרְ דָּבֵק דו-צַדְדִי / בְּתִרְמִית הַבָּאָה תִּשְׁתַּתֵּף אֶשְׁהָ / שְׁיוֹשֶׁבֶת בְּצַד הַשָּׁנִי / שֶׁל שְׁלַחַן הַרוֹלֵטָה / שֶׁם הַתְּרָמִית: הַמּוֹר מְאָחֵר // דָּם עַל הַשֶּׁפָּה / דָּם עַל הַמְּפִתִּיחַ..." – אני לא בוחרתי ברמאית הזו. לא קראתי לרמאית הזו להופיע. היא באה מעצמה. היא המקרה. היא לא תמונה. היא בחיים. היא החיים. רק מאוחר יותר, במועד אחר, כשהמצב השתנה, והמצב הוא חלף, את מרגישה שמהו, ברור לך שמהו קרה. את מבינה שהיית איפשהו. במקום כלשהו. בזמן איזשהו. שהחיים היו במקום אחר. תמיד אני רואה בצורות – בתמונות – בצבעים. מתמיד. זה כך: את שומעת קול. הקול נהפך לדמות. הדמות נהפכת למקום. המקום נהפך לסביבה. הסביבה נהפכת לתנועה. תנועה נהפכת לצליל. צליל נהפך לצבע. צבע נהפך לכְתָם. כְּתָם נהפך לצורה. צורה נהפכת לנוף. אלה מצבים שקורים בלי שאת נקפת אצבע שככה זה יקרה. את לא בוחרת אותם. הם מנחיתים עליך את כל משקל הגוף והנפש והרוח שלהם. את לא קובעת להם. להפך. את מכורה להם. כמו לאש. את לא מתווכחת עם הדרך שלהם. אלה מצבים שקורים. פשוט. בטבעיות. בעל כורחך.

אולי זה מין סוג של "תרגום" אינסטינקטיבי כזה, "תרגום" שקורה מאליו, שמופעל בידי איזה מנגנון פנימי, אוטומטי, מנגנון לא רצוני – כמו כשאת במצב של טראנס – והמנגנון הפנימי הזה הופך את המילים לתמונות. אולי זו שפה נפשית כזו. מה שלי חשוב הוא להיות מדויקת. לתאר את התמונה שמצטיירת דרך המילים. לתפוס את הפרטים. את הפרטי-פרטים שלה. את הפרטי-פרטים של הפרטי-פרטים שלה. הפרטים – הם הלב. הנשמה. החופש. המוסיקה. הם המסע שלא נגמר המפרך שלך אל העיקר. אל האמת. מה שחשוב לי הוא השיר. האמת של השיר. האמת באמת.

לפעמים זה נדמה שהסקרנות הזו לפרטים – הסקרנות האינדיאנית הזו – לדעת את כל הפרטים, את הפרטי-פרטים של הפרטים, את הפרטים של הפרטי-פרטים של הפרטים – הסקרנות האינדיאנית הזו – היא, בעצם, הצורך לגלות את האמת. לדעת את האמת. להיות מדויקת: לדעת להגיד נכון את הדברים. לראות את מה שאי אפשר לראות. לתפוס את הבלתי נתפס. לשמוע מה נאמר שלא נאמר. לא להחמיץ כלום. פתאום את נהפכת למין כלבת ציד כזו, קצרת רוח כזו, חמומת מוח כזו, מרוכזת כזו, כזו שמתחילה לטפס אל תחתית העולם, לרוץ ברחובות של תחתית העולם, מחפשת את השמים, מחפשת את הביבים, מתרוצצת בין המרזבים; כלבת ציד עתירת ניסיון כזו, שיש לה אינסטינקטים

כבירים לצוד את המצב – כל מצב – מצב על גבי מצב. לצוד את הפרטים. את הפרטי פרטים של הפרטים של המצב. לראות את הדברים – זה המצב. לדבר בשפה של אור קרני השמש – זה המצב. לדובב את צבעי הקשת בענן – זה המצב. לברר מי הם, מי את, מי כל היתר – זה המצב. איך להסביר לך את זה – זה המצב. פתאום את נהיית ציידת מצבים שמסוגלת לצוד כל נייע וזיע. כל רשרוש. הרהור. מלמול של הרהור. הזיה. תעתוע. כל נשימה של דחליל. כל יבבה של זכוכית. כל צווחה של פרור. אולי זה נשמע מייגע. מתיש. מאוס. דוחה. מרתיע. בסדר. בסדר. אז מה. אפשר להתמודד עם זה.

בשירתך יש חלקים רבים שהם שירה הרמטית. מצד אחר, יש תחושה חזקה של הזדקקות לנמען. את רואה לנגד עינייך קורא כשאת כותבת? חשוב לך להיות מובנת?

לא, אני לא שואלת את עצמי "מה הקורא אמור להבין מהשורה הזאת". הקורא הוא לא ה"מקרה". הוא לא ה"חזית" שנקלעתי אליה כשאני כותבת. הקורא הוא לא ה"מצב". הוא לא "השורה שלי". הוא לא "הטיוטה של השורה" של השיר. הקורא הוא לא הנושא. החיים – הם "הנושא". בדיוק כפי שלא מעסיקה אותי השאלה מי זו הרמאית שמופיעה שם, בתמונה שמצטיירת בשיר שציטטתי, או, מה הייתה התרמית שהייתה שם. או, מה עלולה להיות התרמית הבאה. או, מי היא זו שיושבת שם, מאחורי שולחן הרולטה. היא שם. היא – האישה שיושבת מאחורי שולחן הרולטה – היא בחיים. יש לה חיים. אלה החיים שלה. נפגשנו. הצטלבנו. התחברנו. אחר כך נפרדנו. אני משערת שנפרדנו. אולי לא. אולי היא תחזור. אחרת. אותו דבר אבל אחרת. במקום אחר. בין אנשים אחרים. עם נוכחות אחרת. קולות אחרים. אני יכולה רק לדמיין לעצמי את המראה שלה. מה המבט העייף שלה. מה החיוך השקט שלה כשהיא יושבת עכשיו מאחורי שולחן הרולטה. מה השנים שחלפו עליה. הנדודים שנדדה. על שפת איזו תהום ישבה ובהתה ומלמלה לעצמה ומלמלה ומלמלה. עם איזה בריונים התגלגלה ובכתה לפני שמצאה לעצמה את האושר השקט הזה, לשבת בצד השני של שולחן הרולטה, מסתכלת בלווייתנים ששוחים לאורך הקירות, בין הרהיטים, על הרצפה. לפעמים נדמה שאנשים שלא נשברו אף פעם, שמעולם לא התפצצו לרסיסים – אם בכלל יש אנשים כאלה – אין – אבל נניח: הם מפסידים.

מפסידים מה? את מה?

אני לא חושבת שיש אנשים שמעולם לא קרסו באיזה רגע. שמעולם לא נשברו. אבל נניח. הם מפסידים. הם מפסידים ללכת בתוככי התווה ובוהו של החיים הפנימיים. הם מפסידים את העריצות של התווה ובוהו: את חדרי-הבידוד שהוא גורר אותם אליהם. הם מפסידים את ה"מאורע" לצוף סחור-סחור, כמו פתקאות נייר – לצוף מקיר אל קיר. הם מפסידים את החלחלה לרבוץ בחללים ההם, קשורים, מטושטשים, שוגים בדמיונות, תלושים וחסרי כל. הם מפסידים את הנגינה – לדעת לנגן על מקל-של-מטאטא את הסולפידים של שופן. הם מפסידים את האי-יכולת לחזור אל הבהירות. את היכולת לזמזם לעננים.

הם מפסידים אופן אחר של קיום: לאבד את הנפש. לאבד כל מה שנפש צריכה. להיות דחליל. להיות בועה. להיות גֶשֶׁם. להיות חפץ. להיות דבר. להיות שום דבר. להיות עשב.

קש. חצץ. חופן אבק. להיות בלי מובן. בלי רצון. בלי מצפון. בלי לחכות. בלי להפנות את הגב. בלי להבין. בלי תכלית. בלי משמעות. בלי נשמה. בלי רוח. בלי חיים. הם מפסידים את הרי החושך – המקום הקשה הזה – של האנרכיה. הם מפסידים את העיקר: להפיק את המשמעות מהאנרכיה.

הם מפסידים לגלות את עצמם בודדים בעולם, בודדים בתחתית העולם, עם לצאת להיאבק באנרכיה. הם מפסידים את הלחימה באנרכיה. הם מפסידים להיות לרגע האדונים הרועמים של האנרכיה. הם מפסידים לסלול לעצמם דרך ללכת אל עצמם. להגיע אל עצמם. למצוא את עצמם. לברר לעצמם את עצמם. הם מפסידים את הלימוד להביט אל עצמם, להביט אל תוך המורכבות שהם עשויים ממנה. להביט אל המורכבות של האחר – המורכבות של כל אדם. הם מפסידים את העיקר: להיות פשוטים. טבעיים. אמיתיים. גם לעצמם וגם לאחרים. הם מפסידים את טביעת־העין הנדירה הזו שמסוגלת לראות מעבר לקירות, לתפוס כל הרף עין שקורה. הם מפסידים את ה – אני לא מוצאת עכשיו מה המילה שמתאימה בדיוק – אולי זו "רגישות". אולי זו "תבונה". אולי "התפתחות". אולי "העזה". אולי "יתרון".

הם מפסידים את היתרון לנער את העובדות. להפוך אותן לחול. לרוח. הם מפסידים את הדרך להשתנות. והדרך להשתנות דומה לים. והים דומה לייסורים. והייסורים דומים לאיתני הטבע. בדומה לזריחה שלא מפסיקה לזרוח – הם מפסידים את הגאולה מהאוקיינוס העצום של התווה ובוהו. גאולה כלשהי. איזושהי.

הם מפסידים את הגאולה מהתווה ובוהו כשרוח־פרצים מדברת אליך בשפת רוח פרצים. התווה ובוהו כשהמציאות נהפכת לכוכב נוצץ צף על המים. התווה ובוהו כשקרבה נהפכת לקרבה־שופכת־דם וכל הגעגועים, מוכים וחבולים, ואין לך כבר ברירה אלא למות מגעגועים. התווה ובוהו כשכל הקולות מסביב נהפכים להם פתאום לאנשים אחרים. התווה ובוהו כשהמילים כבר לא אומרות כלום. כלום. כלום. התווה ובוהו כשאת מתחילה לראות את הביבים בוהים בך, לשמוע את המרזבים גועים ורועדים מקור. התווה ובוהו של המאורע התזזיתי ההוא, עם הבולמוס ההוא כשכל מה שנוותר ממך היא פיסת עץ רקובה שמישהו זרק אותה לשם, על האספלט הקר. הם מפסידים את התשוקה – את הנטייה הבסיסית הזו – להבין את עניין החיים שלנו. את עניין המוות שלנו.

הם מפסידים את ההזיה של השכל־הישר. הם מפסידים את השכל הישר של הדמיון. הם מפסידים את הטיול: לטייל בתוככי האנרכיה, לנעוץ בה סכינים, לשמוע את האנרכיה קורסת. מייללת. גונחת. נאנקת כמו צפרדע. או פרה. או מקק. או אבן. משוועת לעזרה. הם מפסידים את הרגע המאושר: לטהר את האנרכיה. לטהר את התווה ובוהו. לטהר את אלוהים. לטהר את הזמן. לטהר את המוות. הם מפסידים את הצד הכי אינטימי, הכי מואר, הכי טהור, הכי תמים: לגור בתוך פנינה, להסיט את הווילונות, להשתקע בתוך הזיה, למקד את הדמיון הפורה שלה, למקד את הזריחה, למקד את היום, למקד את קולות הציפורים. כמו אז, כשכל הקולות מסביב שהקיפו אותי, נהפכו להם פתאום לאנשים אחרים. את לא יכולה לשכוח את זה. אני מדברת על תופעות גדולות. להקשיב לעומק המופלא של רגע האמת. הם מפסידים להיות מאושרים. אני מתכוונת, ממש מאושרים.

פתאום אני נזכרת בחלום שחלמתי: אני שומעת קול. הקול בנה דמות. הדמות בנתה חדר. החדר בנה מקום. מקום נטוש. ריק. רק עשבים שוטים מסביב. חדר בודד. אין דלת כניסה לחדר. יש פתח רחב, גדול במיוחד. פתאום, ממרחק מה, אני רואה מרכבה עצומה, מפוארת, רתומה לשלושה סוסים דוהרים, נכנסת בדהרה אל תוך החדר. הסוסים דוהרים באפולולית החדר, נצמדים לקירות, דוהרים לאורך הקירות, דוהרים במעגלים, סחור סחור, דוהרים ודוהרים, לא מפסיקים לדהור. כמו בטרנס. בתוך המרכבה יושבת דמות מפוארת, דוכסית מבית המלוכה מהמאה ה־16. זאת הייתה זלדה.

הכרת את זלדה?

לא, לא הכרתי את זלדה. הכרתי את השירים שלה. בדרכי. לפי דרכי.

מעבר להיות השירה עולם שמתחולל בממד אחר – בעולם שלך יש דבר כזה "מציאות ממש"?

איך אפשר לדעת מה באמת "מציאות ממש". למי יש ריבונות לקבוע מה זאת מציאות, מה זאת אי־מציאות? מי קובע? מה קובע? מי קובע את מי שקובע? מי קובע את מה שקובע? את יכולה לקרוא למציאות – דמיון. פנטזיה. משאלה. אשליה. תעתוע. הזיה. חלום. חלום בהקיץ. אנדרלמוסיה. אמת. מולדת. הונאה. עובדה. השערה: כל מה שעכשיו אמרתי וכל־מה שלא – הם מציאות. המציאות היא החיים. כל החיים. מה זה "החיים"? מה זה "כל החיים"? אין מציאות אחת שהיא זאת היא שהיא המציאות. כמספר בני האדם בעולם, ככה מספר המציאות בעולם. ויותר. שירה היא לא צילום של ה"מציאות ממש". אנשים אומרים "תהיי מציאותית". "אין לך פרופורציות", "את לא יודעת גבול". בסדר. איך להגיד. ממבט מהצד, הם מדברים על מושגים בלי שיש להם בכלל מושג. בלי שבכלל ניסו לברר לעצמם מה המשמעות של המושגים האלה – "מציאות", "פרופורציות", "גבול". כל הדיבורים האלה על, אלה פרשנויות. אין מציאות. יש רק הפרשנות ל"מהי מציאות" כפי שהיא בעיני אִיקָס, או נִי, או זֵט, או אֵי, או בֵי, או סִי. אני נזכרת בדברים שאמר בטהובן על ה"הרואיקה" שכתב: "מספר ההרואיקות שכתבתי בימי חיי הוא כמספר האנשים שהקשיבו להרואיקה שלי".

בעולם המושגים המסודר, שלי, כל מה שקיים הוא מציאות. המציאות היא כל מה שעל פני כדור הארץ. מחוץ כדור הארץ. מתחת כדור הארץ. מעל כדור הארץ. מעבר. מכל הצדדים. המציאות היא גם כשהמציאות היא לא במציאות. כשהמציאות איננה. אי־מציאות היא גם סוג של מציאות. יש כל מיני סוגים של מציאות. בעולם המושגים שלי – הדמיון הוא המציאות. הדמיון הוא ההיגיון העליון של המציאות. הוא המשקיף הראשי שלה. הוא שילמד את המציאות לעוף. להעיז. להיות בת־חורין. להיות חופשיה. זו הדרך שלו – של הדמיון – לעמוד לצידה. להיות בעדה. להשגיח עליה. להגן עליה. להיענות לצרכים שלה. להזמין אותה לרקוד את הריקוד המשותף שלה ושלו. להעניק לה את הפנטזיות הכתומות שלו. להתעלס עם החולשות שלה. להתעלס עם הַבְּדִיּוֹת שלה. עם כל מה שחסר לה. להתעלס עם האכזבה שלו ממנה. עם הבדידות שלה. להתעלס עם מקומות שאין להם מוצא. שירה היא ידיעה אחרת – ידיעה יקרת־מציאות ונוראה באותה מידה. היא הכרה אחרת: ההכרה של תת־ההכרה.

מישהו, למשל, כותב יצירה שהיא כוריאוגרפיה להזיה: "הרוח משתגעת בן רגע. דם על השפה. דם על המפתח" – ככה תתחיל המונודרמה. זו מציאות? זה דמיון? זו הזיה? זו אשליה? זו שמועה? זו אחיזת עיניים? זו עובדה? תראי, אין אדם בעולם שהוא חסין מפני הדמיון. כל אדם יש לו דמיון. חושים. אינסטינקטים. אינטואיציה. מחשבה. ההבדלים הם בעוצמות. בכמויות. בדרך שבה אנשים נוטים לשים לב לאנרגיות האלה. להשתמש באנרגיות האלה. למשל, כשהמציאות נהפכת לכפתור: תארי לך שהמציאות שאת מתגוררת בה היא כפתור. הזהות שלך נהפכת לאיור. את מתחילה לבדוק את התיק עם החפצים שלך. לוודא שלא נלקח ממנו דבר. המציאות, זו שבדרך כלל היא לדוגמה ולמופת בעינייך – נהפכת לכפתור. את שומרת את הגבול. את עוברת את הגבול. את מאחורי הגשר של החברה שלך. את היא והיא את – כל הזמן. כלומר, איבדת את הזהות שלך. את שומעת קול שמפציר בך "תחזרי תחזרי תחזרי". אבל אדם שבטוח בהוויה שלו, לא זקוק למציאות הזו. טוב. מה. זה מורכב. זה מורכב.

באיזשהו זמן, במקום איפשהו, בזמן כלשהו, את מודעת שהדרך שאת הולכת בה לקראת עצמך – המרחקים שאת עוברת, המאבקים האלה, האי-סדר שלהם, הערבוביה שלהם – כל המצבים הנפשיים ההרוסים האלה – הם הדבר. הם הדבר האמתי. הם העבר. ההווה. העתיד. הם פרדוקס. הם שפע. הם הון. הם חיים. הם דרך חיים. את לא יכולה למנוע אותם. המצבים הפנימיים ההרוסים האלה, החורבות הנפשיים האלה – הם חודרים לבית הרוס כמו גם לארמון בית מלוכה. הם שירה.

למשל, לפנייך מונחת רשימת עבודה. את אוספת אלייך את כל מה שאחרים קוראים לזה "אלה החיים". את שומרת על איפוק. את מקלידה את הדמעות של הדמות שיושבת על השטיח. רוח רפאים קטנה מופיעה על המסך, מתחילה לפטפט, מוחקת בנימוס מה שרק לפני רגע הקלדת על המקלדת. המציאות נתקפת בהלה. היא מתחילה לרעוד. זוחלת אל המחצלת, מקרבת את פיה אל התמימים. את נוגעת בהם. אלה הלהבות. את מכורה להן. את מפחדת לנוח. אני אוהבת את הרגעים האלה, את המצבים המעורפלים האלה, שמתהפכים ברגע, שכל הקצוות שלהם פרומים, אלה שנהפכים בן רגע מחום לירוק, לצהוב, לתכלת, לסגול, לאדום, לאפור, ללבן. מצבים שנוצרים כהרף עין. הם, כולם – מציאות. גם כשהיא – המציאות – חורקת שיניים, מסרבת לשים לב אליך, מתגוללת על אדמה כבויה. שוקעת. טובעת. וצמח בר עולה מן הזכוכית. הזכוכית על המזרון.

מתי התחלת לכתוב?

התחלתי לכתוב מאז שידעתי לקרוא ולכתוב. כילדה, כתבתי סיפורים קצרים, דמיוניים כאלה. הייתי ממצאיה כל מיני קורות חיים של אנשים – אבא ואמא וילדים ואחים ואחיות וקרובים, אנשים מוכרים ולא מוכרים. תמיד היה מין סוג של מרד בסיפורים. ילדים של מרד. של אומץ לב. של גבורה. אבל גם אנשים עם חיים שקטים. מאושרים. עצובים. מאושרים. בסך הכול סיפורים ששיקפו את העולם של ילדה בת 6, 7, 8, 9, שהדמיון היה בשבילה הסמכות העליונה של המציאות – שאליו הייתה באה, הולכת, חוזרת, יוצאת, חוזרת. יום יום. ערב ערב. הייתי כותבת ומציירת וכותבת ומציירת. יום יום. ככה הרגשתי בתוך

בדגים. בחברות שנוצרת בין הדגים. השקט של המים ריתק אותי. הקסים אותי. להקשיב לשקט של המים. הייתי מדמיינת שאני מים. הם נראו לי כל כך. שלווים. נדיבים. ידידותיים כאלה. רציתי להיות מים. נורא רציתי להיות מים. נקייה כמותם. שקופה כמותם. טהורה כמותם. שקטה ורגועה וצלולה כמותם. מוגנת. רציתי להיות עם הדגים. ביחד. הם נראו לי חופשיים כאלה. שוחים לכל הכיוונים. כל אחד בקצב שלו, באופן שבו הוא מתחבר עם הקצב של דג אחר. וכולם קרובים זה לזה. נדיבים זה לזה. מתאימים אלה לאלה. מגנים זה על זה. ממשיכים לחיות בשלום אחד עם השני. שוחים יחד, ביחד, כמו משפחה.

ספרי לי על הילדות שלך בדגניה ב'.

נולדתי בטבע. צמחתי בטבע. גדלתי בטבע. בחיק הטבע. בין איתני הטבע. במקום שהכי אי־אפשר לתאר אותו במילים – דגניה ב'. החיים היו שמש שמים רוח שדות פרחים כוכבים דשאים יונים גשם־זלעפות רעמים ברקים ילדים תינוקות אבות אימהות אנשים. היינו ילדים: אחד בעד כולם. כולם בעד אחד. העיקר היה להיות חופשיים. כמו הטבע. להיות יפים ועצומים כמו איתני הטבע. העיקר היה להיות טבעיים. אמתיים. פשוטים. חופשיים. הכי חופשיים. הכי אמתיים. להיות עצמנו. אמיצים וכנים לעצמנו. וגם לאחרים. להיות גוישים זה לזה. טובים זה לזה. נדיבים זה לזה. לדעת לתת. לעזור. להתחשב. לדעת לוותר. אחד בעד כולם. כולם בעד אחד.

צמחתי בטבע. בין איתני הטבע. אליהם הבאתי את תולדות חיי הקטנים. כל גורל החיים הקטנים שלי היה מונח בכף ידם העצומה, הנבונה, של איתני הטבע הגדולים. לצידם נחתי. דמיינתי. נרגעתי. נרדמתי. חלמתי. אצלם הנחתי את משאות־הנפש שלי. זה היה אושר. אושר שהיה עשוי מהרבה דברים – כל מיני דברים – דברים והיפוכם. לא תמיד הייתי מצליחה לדעת מה בדיוק קורה. לפעמים הייתה באה רוח־זלעפות, הופכת, גורמת לערבוביה, מרעישה עולמות, אחר כך נוסעת, מסתלקת, משאירה מאחוריה בלגן. לא בזדון. לא בכוונה. גדלתי בין דשאים, מדרכות, עצי פונציאנות. שיחי הרדופים. סייפנים. כלות. וורדים. ערוגות סלסילי כסף. ערוגות סיגליות. רקפות. נרקיסים. בין עצי הגויאבות. המנדרינות. התמרים. עם הסנוניות. הדוכיפתים. הנחליאלים. הדרורים. גדלתי עם העננים. עם צבעי־הקשת־בענן. עם יללות התנים בלילה שעלו מן הוואדיות. בין שריקות הרוח בחלונות של הבתים. בין נביחות הכלבים משוטטים בחצרות. בין מטחי־הגשם שהצליפו בנו כמו משוגעים, כשהיינו רצים על המדרכות, על הדשאים, פרועים ויחפים, מתפלשים בבוץ, זורקים וגועים מצחוק, מנסים לצוד את טיפות הגשם מן האוויר. בין הרעמים שהתלגלו על הארץ בהיסטריה כזו, מלמעלה, מלמטה, מכל הצדדים, מנדנדים את העולם לכל הכיוונים.

גדלתי עם היונים. הכי אהבתי את היונים. לבנות, שחורות, אפורות. והתמימות שלהן. אהבתי את הגררררררר שלהן שבקע מהתאים שלהן כשהיו שבעות רצון כאלה. מרוצות כאלה. אהבתי את הענווה שלהן. את האצילות שלהן כשהיו מרוכזות כאלה, מנקרות פירווי־לחם מתוך צלוחיות לבנות, קטנטנות, מפח, שהיו מפוזרות על החצץ, מתחת לשובך, בחצר הקטנה מגודרת שלהן. זה היה העולם שעל ברכיו צמחנו וגדלנו וחיינו. כלנו. עם הגררררררררררר של היונים. עם קריאות הקרע־קרע־קרע של העורבים

קורה בשמים – מה קורה מאחורי השמים. מה מעל השמים. לאן נוכל להמשיך הלאה, לאחר שנגיע אל השמים. היינו ילדים של אופק אחר – ילדי האופק האחר. אנחנו, הבלתי מפוענחים האלה, כדוגמת המעוף של הציפורים בשמים, שכל רגע בחיים היה רגע מסקרן, רגע רגיש, פרוע, חופשי, מקורי, נדיר. רגע מושך. רגע פלאי. רגע מאושר. הכול היה מותר. הכול היה אפשרי. זה מה שעשה את הרגע לרגע אלוהי.

אנחנו, המבורכים – שנולדנו מבורכים – שזכינו לצמוח ולגדול על ברכיהם של אנשי מופת – אנשים של אמת – מהפכנים אמתיים – שעזבו את כל מה שהיה להם, שעלו לארץ עם בגד ונעליים וכלי רחצה, מתוך משאת נפש ליצור מולדת חדשה, לבנות בית, להקים משפחה. ליצור חברה חדשה. ליצור אדם חדש. עולם חדש: רגיש יותר, צודק יותר, אנושי יותר. אנשים עם חזון – "אידאליסטים" – שהיו לנו לדוגמה ולמופת: מופת לישר. לחברות. לנאמנות. לרגישות. לאהבת הזולת. לאמון בזולת. לשיתוף. לשוויון. מופת לנאמנות. מופת לנדיבות של הלב. מופת למסירות של הנפש. מופת למהפכה של השקפת עולם שאומרת: אדם לאדם = אדם.

האירוע האחרון היה קולות של נקיפות מצפון. את מתחילה לראות דברים שאחרים לא יכולים לראות. את קולות דברים שאחרים לא מבחינים בהם. נדמה לך שהם מדשדשים על המקום. אבל בעצם הסופה של השָׁדָה שאת חוצה אותו – היא זו שמדשדשת. את כותבת. את מציירת. את כל מני דברים אחרים גם. את רוצה לרדת אל הלמעמקים של ההזיה. להתבונן. להקשיב. לקלוט. להיות פתוחה. מרוכזת. דרוכה. החושים, האינסטינקטים, האינטואיציה, הריכוז – הם הכלים היומיומיים שלך. את רוצה מסגרת. חשוב לך להרגיש שייכת. נקייה. את בקצה. מעבר לקצה. אין לך הגות. אבל יש לך אינסטינקטים. את יודעת שאין דבר מדהים שמרתק שמושך, יותר מהאנשים סביבך. את מסתכלת. מקשיבה. קולטת. נרגשת. משתאה. ילדה. בסך הכול ילדה. לפעמים את מאבדת את השיווי משקל שלך. את מרגישה איטית. צולעת. חלולה. זקנה. לא ממוקדת. לא יעילה. הכול עשוי להתחולל בן רגע. כשאת מרגישה הרבה למישהו – קרבה גדולה – את מרגישה חלשה כלפיו.

מה בכל זאת השתבש בגן העדן הזה?

לא "השתבש". להפך. הכול קרה כפי שהיה צריך לקרות. את לא מגיעה לאבד את העשתונות כשמספיקים לך צבעי הקשת בענן. את לא צריכה לעקור הרים כדי להשתנות. את חופשייה, כמו עננים מעל שדות רחוצים, לאחר הגשם. מה שבעצם אני רוצה להגיד: לכל אדם יש השדות הרחוצים לו. העננים שלו. כלומר, כל אדם יש לו הביוגרפיה שלו שהיא היחידה הבלעדית שהיא הביוגרפיה רק שלו, שקורים בה מאורעות כאלה וכאלה וכאלה, או כאלה. לפעמים מאורעות מקריים הם גורליים הרבה יותר מאלה שקורים בצורה מסודרת מתוכננת. למשל, מאורעות של נקיפות מצפון. למשל. למשל, מאורעות של מהפכה שדורשת מלחמה בתוככי הנפש. מאורעות שלא מדברים עליהם לעולם. מאורעות של אטימות לב משותפת. אז גם אני ככה – עם הביוגרפיה שלי. לא המצאתי את החיים. החיים קרו. ראיתי איך החוויות קורות. לא יכולתי לשלול מהן את הזכות לקרות. גם

לא הרגשתי צורך למנוע מהן לקרות. מה שכן, כשהבית שנועד להיות המולדת הראשונה שלך – האושר הראשון שלך – הבית הכי שקט, הכי יקר המציאות, הכי טהור – והוא מתחיל להתנדנד, לאבד את האחיזה, לאבד שליטה, להתהפך, להישמט, והוא מתמלא תוהו ובוהו – ויש לך כל הזמן שבעולם להתחיל לצמוח על ברכי הסחרחורת הזו. לצמוח ולגדול על ברכי החוקים והכללים של התוהו ובוהו הזה – של הסדר האינדיאני הזה.

הסדר האינדיאני הזה – הוא הטריטוריה שלך. הוא השפה הנפשית שלך. עוד לפני שאת יודעת לדבר במילים. ואין לך בררה מלבד ללמוד לחיות חיים שתלויים על בלימה. יש סדר. יש אי-סדר. אין סדר. הכול בסדר. הכול תקין. הכול שערורייה. הכול במקרה. תאונה. בלי כוונה. את צומחת על ברכי הסדר של התוהו ובוהו. את לומדת אותו על בוריו. את לא יכולה לשכוח אותו לעולם. את לומדת לחיות על חוט השערה. לחיות על חוט השערה נראה לך המקום הכי רגיל. הכי יציב. הכי בטוח. הכי רגיש. הכי חכם. הכי זך. הכי מואר. הכי מובן מאליו. הכי מאושר. הכי אופטימי בעולם.

הזכרת בשיחה קודמת שאמא שלך עזבה את דגניה ב' כשהיית תינוקת.

החיים התגלגלו כך שעוד לפני שהספקת ללמוד לפקוח עיניים – עוד לפני שידעת להגיד "אמא" – וכבר את מזיעה מרוב רוח-פרצים דוהרת בחדר של העריסה שלך, מרעישה את הפנים המיניאטוריים שלך, עוצרת את נפופי זרועות הידיים הקטנטנות שלך, מתישה את אצבעות הידיים הוורודות שלך – מחזיקה אותן ביחד, לעצמה, מעייפת את האגרופים הפצפופניים של כפות הידיים. את "יודעת" באינסטינקטים הזעזעריים של בת שבעה חודשים, ש-משהו קורה. משהו אחר קורה. אין לך מושג מה קורה. איך זה קורה. מה מחולל את מה שקורה. בגלל מה זה קורה. ואיך כל מה שקורה מטביע את הבסיס שעליו התחיל להיבנות חוף-המבטחים הראשון שלך. מציף אותו. מרעיף אותו לכל הכיוונים.

שנים שיבואו, כשכבר תלכי במסע הארוך והמייגע הזה – המסע לקראת עצמך – כבר תהיי עם בגרות אחרת, ותביטי מחדש במצבים שקרו. כבר תהיי עם רגישות אחרת. פתיחות אחרת. וכל הזיכרונות של כל המצבים יתייצבו לצדך. בעדך. ותתחילי לברר אותם, להרגיש אותם באופנים שלא הכרת קודם, ויותר ויותר תלמדי להכיר את המציאות החמקמקה שהיה היתה אז, שממנה היה היו עשויים המצבים ההם, ותלמדי לתפוס את המורכבות האין-סופית שלהם, לקלוט את התעותעים המגובבים של הדמיון שלהם, ותביטי בחולשות שלהם. בהפקרות שלהם. בבהלה. ברעד. בבושה. בנקיפות מצפון שלהם. ותביני כמה הכל רגיש ועדין ושביר כמה אין דבר שהוא מובן מאליו. כמה כל אחד ואחד הוא בודד במצבים הקריטיים שקורים לו. וככל שתמשיכי ותלכי ותמשיכי ותעברי מרחקים ארוכים במסע המפרך הזה, המרחקים יהיו ארוכים יותר. וככל שתביני יותר, תביני פחות. רק מאוחר יותר, מאוחר הרבה יותר, יבוא רגע אחר, רגע מזהיר, כשתביני כמה המסע הארוך, הלא נגמר הזה, המסע אל עצמך – הוא רגישות. הוא שינוי. הוא התפתחות. הוא חופש. הוא פלא. הוא אושר. הוא החיים. הוא אמת. הוא החיים באמת.

במקום אחר אמרת שאת אדם מאושר. נראה שהשירה שלך מקיימת יחסים אחוזי דיבוק בין סבל לאושר. אפילו בשיר האסוציאציות שקראת קודם לכן.

אלה החיים שמקיימים יחסים אחוזי-דיבוק בין סבל לאושר. אני היא זו שקולטת. שחוה. שמכילה את הפלאי-פלאים של היחסים האלה. את המקום המיוסר שלהם. את הסתירות ואת הניגודים שלהם. את השינויים שקורים איתם. את התופעות שנוצרות. את יחסי-הגומלין שנוצרים ביניהם. את ההשפעות שלהם. כזו שמתבוננת בָּמָה שהמחשבה איננה מסוגלת להבין. ואיך הם, כולם יחד – הצער, הסבל, הייסורים – מחברים ביחד מוזיקה לאושר.

כשהיינו בגן ילדים, היה מין סדר-יום קבוע כזה: בכל אחרי-הצהריים, היינו – כל ילדי הגן – יוצאים אל הדשא, מתיישבים במעגל, תחת עץ הפונציאנה, ויהודית, הגנת, הייתה יושבת על שרפרף קטן – ומספרת לנו סיפור. אהבתי את השעה הזו. מאוד. אהבתי את הקביעות שלה. את השגרה של אחרי-הצהריים – לשבת יחד, ביחד, על הדשא, במעגל. אהבתי את הצפיפות כשכולם יושבים ליד כולם וכולם נוגעים בכולם, וכולם רחוקים מכולם, אהבתי להסתכל ברווחים הזעירים שנוצרו – בריחוק הקטן שנוצר – בין אחד לשני, וכולם מקשיבים ליהודית. אהבתי להקשיב למה שמסביב: לפרחים, לעלים, לעצים, לצמרות, לציפורים שעפו מעל הצמרות, לבתים שממול, לרוח, לשמים. זה היה כמו ריטואל קבוע כזה: מידי פעם הייתה יהודית, הגנת, קוראת לאבא שלי לשיחה – מביעה בפניו את הדאגה שלה אלי בגלל ש"תמיד בשעות של הפעילויות של הילדים בגן – כשכל הילדים יושבים יחד על הדשא – בשעת סיפור, או בשעת שיחה, או בשעה של משחקים – חדוה מסתכלת לשמיים. לא מפסיקה להביט בשמיים. גם לאחר שאני מבקשת ממנה". אבא שלי היה משוחח איתי מסביר לי. מבקש ממני. מפציר בי. אני אוהבת את השמיים. מאוד. תמיד. להביט אל האין-סוף שלהם. להקשיב למה קורה באין סוף שלהם. מה מאחורי האין סוף שלהם. ככה הייתי נרגעת. אהבתי לדמיין לאן העננים עוברים. לאן הציפורים עפות. לאן הן מגיעות. איפה הן נחות בשמים כשהן עייפות. מה קורה בשמים. מאחורי השמים. רציתי לדעת. הכול. תמיד. לדעת מה החיים בשמים. הייתי ממציאה חיים דמיוניים של אנשים דמיוניים שחיים על השמים. איך הם חיים, איפה הם גרים, איך הם נראים, איך הם לבושים, מה הם עושים, איך הם מדברים אחד עם השני, מה השפה שלהם, איך הם אוהבים, איך הם מתיידדים, איך הם מתקוטטים. איך הם בונים את עצמם עם עצמם, את עצמם עם אחרים. רציתי לעוף. לעוף כמו ציפור. לא הבנתי איך הציפורים עפות. והייתי עושה תנועות של ציפור גדולה. וניסיתי. וניסיתי. תארי לך ילדה בת 4, 5, 6, 7, פורשת את הידיים שלה לצדדים, מנסה לעוף, ומנסה ומנסה, ושוב היא מנסה, לא מפסיקה לנסות.

למה עזבת את דגניה ב' מתי הגעת לירושלים?

אף פעם לא הרגשתי שעזבתי את דגניה ב'. דגניה ב' תמיד הייתה ותמיד תהיה המולדת הראשונה שלי. השנייה שלי. אבל החיים התגלגלו באופנים כאלה – שאי-אפשר היה לצפות את המאורעות שיקרו. אי-אפשר היה לדעת את הנדודים שעוד היו צפויים להם – הנדודים לאן. עד לאן. עד מתי. בגלל מה. אי-אפשר היה להחזיק את החיים, לבקש אותם "תירגעו תירגעו תירגעו". הם קרו. בכל מיני אופנים. הגעתי לירושלים בגיל העשרה.

הראשונות שלי עם לאה – כשכבר היינו נפגשות לקרוא יחד שירים שהבאתי להראות לה – היא הזכירה לי שהייתה תמיד רואה אותי עומדת שם, בכניסה לבניין ההנהלה, מוכרת פרחים, ואיך מדי כל יום שישי הייתה קונה אצלנו פרחים. אז, בשנים ההם.

אלה היו שנים שהרגשתי שהחיים מתחילים להשתדל להיעמד על מישור איזשהו. לנסות לעלות על דרך המלך. עבדתי לפרנסתי. ציירתי. כתבתי. פגשתי אנשים אחרים. הייתי עם. הייתי בלי. החיים היו חופש. מאורע. מאורע של חופש. מאורע חגיגי. התנסויות בכל מיני מצבים שקרו. מצבים שנרקמו. מצבים שנפרמו. שסערו. שגעשו. מצבים ששכחו את הגורל שלהם. מצבים שהלכו לאיבוד. מצבים שיצאו מגדרם מרוב שמחת חיים. הכול נראה גרנדיוזי כזה. הרואי כזה. צודק כזה. הרגשתי כבתוך מסע פלאי עם החיים, אל החיים. החיים היו אוקיינוס מלא תכלת אדומה. התחלתי ללמוד בבית הספר לאמנות "בצלאל", בירושלים. למחייתי עבדתי בכל מיני עבודות: הייתי מוכרת עוגות ב"קפולסקי". הייתי עוזרת-בית של חנה – בתו של הרב קוק הראשון. עבדתי במיון מכתבים בדואר. הייתי שוטפת כלים במועדון-לילה "בכחוס". כל מיני עבודות כאלה של סטודנטים. החיים נהיו כמו החיים של כל אחד שמשתוקק למצוא לעצמו את הדרך אל החיים: להיות אדם חופשי, פורה, יעיל, שמועיל לעצמו וגם לחברה שבה הוא חבר. כמו כולם.

איך הכרת את לאה גולדברג?

זה היה יום חם במיוחד. צהריים של שבת. הייתי הולכת במעלה הרחוב של קרן היסוד. הייתה שמש חזקה. לא הייתה נפש חיה ברחוב. העיר הייתה ריקה. כאילו לקחו את כל האנשים, את כל המכוניות, את כל התנועה, את כל המולת החיים שרוחשים, והוציאו אותם מחוץ לעיר. זה היה משונה. הדומיה הזו. המשכתי ללכת ברחוב. הרגשתי שאני נורא רוצה לדבר עם מישהו. הרגשתי נורא זקוקה לדבר אל מישהו. מוכרחה לדבר עם מישהו. לפגוש מישהו. לא משנה מי. לדבר אל. לדבר עם. לשמוע קול של מישהו. להרגיש עוד קול. לדבר. אפילו רק לשאול "מה השעה", "איזה יום היום". רק לדבר עם מישהו. רק לשמוע קול של מישהו עם מישהו. אחר: קול עבה, קול דק, חם, מוכר, קר, קפוא, זר, אדיש, מרוחק – לא משנה. רק לדבר עם מישהו. אל מישהו. רק להביט בעיניים של מישהו. לשמוע קול של מישהו שקורא לי בשם שלי. אפילו רק מישהו שבמקרה חולף לידי ואומר "שבת שלום". הרגשתי שעוד רגע מה, החיים מעיפים אותי אל הערבוביה. רציתי למקד את האי שקט. להחזיר את השקט. לכאורה שום דבר חיצוני לא קרה. אבל משהו כן. זה רגע, שנדמה שכל החיים נשענים על שום דבר. בגלל רגע כזה, אנשים מצטרפים לאלוהים. נזכרתי בלאה גולדברג. הרגשתי שאני רוצה לדבר עם לאה גולדברג. לא "עם עוד מישהו". כבר לא היה רק "לדבר עם עוד מישהו". לא כדי לדבר עם "עוד מישהו שבמקרה חולף". לא "כדי לשמוע קול של מישהו אחר". הרגשתי צורך – מין סוג של תשוקה עצומה – לדבר עם לאה גולדברג. לאה גולדברג המפורסמת. הדמות. להתקשר אל לאה גולדברג.

זה היה רגע עצום. רגע שקרה ברגע. שנים על גבי שנים אני רוצה ליצור קשר עם לאה. להתקשר אליה. להראות לה שירים שלי. ולא העזתי. ולא התקשרתי. אבל אז, בשבת ההיא, ברגעים ההם, שם, כשאני בעולם, באמצע הרחוב, בלי נפש חיה אחת מלבדי, ואת מרגישה

איך מישהו – או משהו – הסיע את החיים רחוק-רחוק ממך – השאיר אותך לבד ברחוב, על המדרכה, בצומת, מול מלון המלכים. התלבטתי. היססתי. אבל אז. ואז התקשרתי ללאה. זה היה רגע מקרי. שקרה ברגע. בן רגע. רגע על גבול השבירות. רגע גורלי. אמרתי ללאה "מדברת חדוה, אנחנו לא מכירות..." – ככה התחלתי את השיחה בינינו. אמרתי לה שאני מעריצה את השירים שלה מאז הילדות שלי. שאלתי אותה אם היא מוכנה שניפגש שאוכל להראות לה שירים שלי. בהתחלה, היה בה כעס גדול. כעס שלא יכולתי לצפות לו. שלא יכולתי להכין אותי אליו. לאה אמרה, ובנימה של קוצר רוח "איך את מתקשרת בשעה כזו – בצהריים – ועוד בשבת? את לא יודעת שאנשים ישנים בין שתיים לארבע? את לא יודעת שאנשים ישנים בשעות האלה?". הרגשתי שעשיתי משהו נורא. תאונה. הרגשתי שקלקלתי לעצמי את הכול. שהרסתי הכול. הרגשתי מין סוג של אכזבה כזו. מעצמי. הרגשתי כישלון. אשמה. בושה. שמעכשיו כל החיים שלי יהיו אפס. כלום. רק כלום. התנצלתי. ביקשתי סליחה. ושוב ביקשתי, ושוב. הייתה זו הרגישות הכבירה של לאה, שהרגישה, אולי מבעד הקול שלי, אולי, את הבהלה שתקפה אותי – בעצם, אני לא יודעת איך זה קרה – ואז, ברגע, כהרף עין, הקול של לאה פתאום השתנה אלי. לגמרי. הוא נהיה שקט. עמוק. חם. קרוב. אימהי. דואג. ואמרה: "... אם כבר התקשרת, בואי נקבע פגישה בינינו...". וקבענו.

הפעם הראשונה שבאתי אל לאה עם השירים שלי – הם היו מונחים בתוך קלסר בדואי כזה, מרופט כזה. השירים היו מודפסים על ניירות פוליו קטנים. נורא התרגשתי. הייתי כל כך נסערת. שנים על גבי שנים לאה היא האורים והתומים שלי בשירה. שנים שהייתי מושפעת מהשירים שלה. מושפעת מהדמות שלה – סוגדת לשירים ולקורות החיים שלה – ועכשיו, פתאום הגורל של החיים שלי מפגיש אותי עם החיים שלה. אני על סף הדלת של הבית שבו היא גרה. נוקשת בדלת. נכנסת. יושבת מולה. אני לידה. היא לידי. אני שומעת את הקול שלה. הוא מצמרר אותי. אנחנו משוחחות. זה נראה לי כמו אושר שאין לי מושג איך הוא קרה. אושר על-אנושי.

בהתחלה היינו נפגשות מידי חודש, אחר כך מידי שלושה שבועות. יותר מאוחר, כשהקשר נעשה יותר פתוח, יותר קרוב, היינו נפגשות לעתים קרובות. לפעמים מידי שבוע. לפעמים עם השירים. לפעמים בלי שירים. זו הייתה תקופה של שינויים – כל מיני שינויים – של התפתחות אחרת. ככל שאת יותר מאבדת את השיווי משקל שלך, את נעשית יותר ויותר קרובה לרגישות. לאנושיות. לאה הייתה בשבילי מקום של רגישות מסמרת שיער. מקום של חכמה. מקום של טביעת-עין אלוהית. מקום של שקט. של קרבה. אני זוכרת איך פעם אחת, לאחר פגישה שהייתה לנו, כבר יצאתי ללכת הביתה, וכבר ירדתי לדרך ללכת הביתה, ולאה יצאה אל המרפסת ללוות אותי, הסתובבתי אל הכיוון שלה. נפנפתי לה בידי לשלום. היא חייכה. אחר כך אמרה "אני רוצה להגיד לך משהו שלא אמרתי אף פעם לאף אדם בעולם: דלת ביתי פתוחה בפניך תמיד".

בפגישות הראשונות בינינו היינו קוראות שירים שהבאתי. היינו משוחחות בנוגע לשירים. לאה הייתה מעירה. מסבירה. מתארת לי דברים שקשורים בכתביה. בהתחלה, הייתי מביאה בכל פעם צרור שירים חדש. אלה היו שירי בוסר. ממש. שירי בוסר. בוסר גמור. לאה הייתה קוראת אותם. היינו משוחחות עליהם. לפעמים כשהייתה אומרת "פה זה יותר מדי

אלתרמני", או, "פה זה יותר מדי גולדברגי". שוחחנו על שירים. על מילים. על המוזיקה בצורה. על המוזיקה של המילים. על התמונות שמצטיירות דרך המילים. בהבדלים שקיימים בהבעה בצורה לבין ההבעה בשירה. במשותף ביניהם. בשוני שביניהם. אני זוכרת איך פעם, באחת השיחות, לאה שמה לב לתופעה שקיימת בשירים, שבכל שיר תמיד מופיעה ציפור, ואמרה "...עוד לא ראיתי משורר שחוזר על אותו דימוי כל כך הרבה פעמים, כפי שאת חוזרת על הציפור, ותמיד היא ציפור אחרת – בעניין אחר, בנושא אחר, יש לה הופעה אחרת". היינו משוחחות בנושאים שונים ואחרים. לאה הייתה שואלת מה חיי, מה בחיי – בנוגע לתולדות חיי – התעניינה בלימודים ב"בצלאל". היינו מסתכלות יחד בעבודות הניר שהיא ציירה. בציורים בצבע. לאה אהבה במיוחד ציור בצבעי מים. לכבוד תערוכת הציורים הראשונה שלי שהתקיימה בשנת 1968, בגלריה "אנגל" בירושלים, הביאה לי ספר אמנות יפנית – ציורים בצבעי מים. לאה היא גם שבחרה וערכה את קובץ השירים הראשון כי הוא מזך, שראה אור בהוצאת "מ. ניומן". הספר יצא לאור לאחר מותה.

לאה תמיד הייתה, ותמיד תהיה, דמות שהיא מופת: מופת לרגישות. מופת לחכמה. מופת לטביעת עין. לדקות. מופת לאינטואיציה. מופת לעדינות. המבט בעיניים שלה. היופי של הנדיבות מבעד למבט בעיניים שלה. הדיבור. המוזיקה של הדיבור. השקט של הדיבור. הקול. הצליל של הקול. העומק של הקול. ארשת הפנים שלה. הנשיות. הרוך. האמהות. החמימות. הלבביות כשהייתה שואלת דבר, רוצה לדעת, מתעניינת, שוכחת, מנסה להיזכר, מתרכזת, מתארת דברים – אלה חוויות שאת לא יכולה לשכוח אותן. שתמיד תהיה להן השפעה עצומה עלי. יותר מהשפעה: הם אני, אני הם – כל הזמן. ממרחק השנים, אני נזכרת בשורות מתוך השיר "מסע ללא שם" שכתבה: "זֶה שְׁבוּעוֹת שְׁאִישׁ אֵינוֹ פּוֹנֶה אֵלַי בְּשֵׁמִי ... / מִי אֵנִי הוֹלֶכֶת לְלֵא שֵׁם / בְּרָחוּב שְׁאֵנִי יוֹדַעַת אֶת שְׁמוֹ".

--- חלום ---

זה מקום ישן, שלא שייך לשום מקום. מעולם לא הייתי כאן קודם לכן. אין לי מושג איפה אני נמצאת. אני עומדת על רחבה גדולה של אדמה ריקה. מסביב לרחבה צמחייה פראית – שיחים דוקרניים. לפנייהם מונחות ערמות ערמות קטנות של פסולת – אבנים שרופות, צמחים יבשים, עלים שנשרו, ענפים שנשברו, קליפות, ניירות, בגדים ישנים, בדים בלויים מכל מיני צבעים, פיסות שהושלכו, ניירות, נעליים ישנות, רצועות מעור מקולקלות, קופסאות שימורים ריקות. השיחים הפראיים הדוקרניים, שורה של עצים נמוכים, שנראים בני רבבות שנים, עתיקים כאלה. מעל העצים הנמוכים, יש עצים גבוהים במיוחד, עבותים, וכולם מסתבכים אלה באלה, מתפתלים אלה בתוך אלה. נשענים אלה על אלה.

ממול, מדרגות יעץ ישנות, בצבע חום כהה. המדרגות מובילות לכניסה אל המסדרון. אני רואה את חדה – עם הגב אלי – עומדת על רחבת האדמה, מביטה קדימה, מתחילה לצעוד לכיוון המדרגות שמובילות אל המסדרון. עולה במדרגות. לאט. יד ימין שלה אוזנת כמעקה שנראה כמו פס דק של ברזל ישן, בצבע שחור. הצעדים שלה קטנים ושקטים. אני רואה אותה נעצרת על סף הכניסה למסדרון. נעמדת. רוכנת קדימה, מציצה אל תוך המסדרון. יש אפלולית גדולה שמסתירה עד לאן המסדרון מגיע. קירות המסדרון עבים מאוד. מחוספסים. לבנים. בוהקים מלוכלך. לאורך כל המסדרון – משני הצדדים שלו – יש שורה של חדרונים קטנטנים. סגורים. בתוך כל חדר מתגורר אדם. כולם גברים. אלה אנשים שאף אחד לא יודע שהם קיימים. אף אחד

לא יודע שהם בעולם. אין מי שמכיר אותם, שיודע את דבר הימצאותם כאן. אנשים בלי שם. בלי זהות. אנונימיים לגמרי. מנותקים. לא שייכים לעולם. לא שייכים לאף מקום בעולם. אלה אנשים שכבר חיים מאות שנים, אלפי שנים. רבבות. יצורים קדמוניים. עכשיו הם כאן. סגורים.

המקום הזה הוא מקום חשאי. מקום שהוא מסתור. אסור לבני אדם מן החברה החופשית, הפתוחה, מן התרבות של המאה ה־20, לדעת שיש מקום כזה. אסור להגיע אל המקום הזה. גם לי אסור להגיע אל המקום הזה. הוא מיועד רק לאנשים שנלקחו והובאו לכאן, אלה – שהחברה הפתוחה, החופשית, חושבת שהם משוגעים. מטורפים. שנשארו ששרדו מאז תקופת האדם שלפני תקופת האדם הקדמון, לכן החברה החופשית מרגישה מאוימת בגללם. לכן היא כולאת אותם כאן. ועכשיו הם כאן. סגורים. מנותקים. זו החלטה מגבוה. יש גורמים, וגם מטעם גורמים בין־לאומיים, שמעוניינים לסגור אותם, להשאיר אותם במקום הנידח הזה, לשמר אותם במצב האפאטי האדיש המוגבל הנוכחי שלהם, כדי לשמור את התרבות האנושית של המאה ה־20, מפניהם. וגם: להשיג עליהם שלא ינסו להתערבב עם הציביליזציה של המאה ה־20, כלומר, לא לפתוח בפניהם הזדמנויות להשתלב בתרבות של המאה ה־20, מה שעלול ליצור להם את התנאים שיאפשרו להם לפלס לעצמם דרך כדי להתפתח, להתקדם, לבנות את עצמם, להתאים את עצמם ולהשתלב בתרבות של החברה החופשית, הפתוחה, וככה, לגרום להם להיות אנשים שמודעים למצבם, שמכירים בממדים הלא אנושיים של "הסדר האנושי" – סדר מכווער – שכפתה עליהם החברה האנושית, מה שעלול לגרום להם לרצות לחלץ את עצמם מהאדישות שהם שרויים בה עד עכשיו, לדרבן אותם למרוד. לצאת להילחם כדי לחולל מפנה בחיים שלהם. לצאת לקרב על הזכות שלהם להיות בני חרוין.

אני מתחילה ללכת בתוך המסדרון. לאט. דרוכה. מקשיבה. מנסה לקלוט סימנים כדי שאוכל לזהות את המקום. מה המקום. יש אפלה גדולה במסדרון. ושקט. שקט עצום מסביב. כפות הידיים שלי מגששות את הקירות. מחפשות דלת שאוכל להיכנס לחדר – החדר הראשון שמצד שמאל של המסדרון – לראות מי גר כאן. לשוחח איתו. אבל אין דלת. במקום דלת יש קו דק שחרוט בעפרון שחור על הקיר שמסמן את הסילואטה של הדלת – איפה שאמורה הייתה להיות דלת. אבל אין דלת. אני ממשיכה ללכת במסדרון. כל החדרים בלי דלתות. במקום דלתות – רואים רק את קו דק, שמסמן בעפרון שחור את הקונטור של הדלת. אני ממשיכה ללכת במסדרון, מגששות את הקירות של המסדרון, מחפשת דלת כניסה – איפה יש חדר עם דלת. מבעד לקירות – שהם עבים במיוחד – אני רואה כל איש שמתגורר, בכל חדר. בכל חדר וחדר. לכל איש יש מיטה בחדר. ויש מזרן דק, קרוע, ישן, מרופט, מונח על המיטה. בכל חדר יש אדם אחד. כל איש יושב בחדר שלו על המיטה. המיטה עשויה מברזלים. ברזלים חלודים. אין חלונות בחדרים. אני עוברת במסדרון. מסתכלת ומבעד לקיר ורואה: כל האנשים יושבים באותה הצורה: כל אחד יושב באמצע המיטה שלו. עם הגב לקיר. הגב שלהם כפוף קדימה מעט. הרגליים שמוטות כלפי הרצפה. כפות הרגליים שלהם יחפות, נותרות באוויר, לא נוגעות ברצפה. הראש שלהם נטוי כלפי מטה. כולם לבושים אותם בגדים: כותונת לבנה – ארוכה – עם פסים כחולים. כל איש סגור בחדר שלו. בלי אפשרות ליצור קשר כלשהו. כולם מנותקים מכולם. כל איש, הוא "גלקסיה" נפרדת. אף אחד לא מכיר אף אחד.

אני תוהה: של מי האנשים האלה. מנין הם. למי הם שייכים. איך הם יוצאים כשהם רוצים לצאת. מי הביא אותם לכאן. מי כן יודע עליהם. למי חשוב שאף אחד לא ידע עליהם. למה מחזיקים אותם סגורים בעל כורחם – תלושים מכל החיים בעולם. מי האינסטנציה שקובעת שיהיו סגורים לעולמים. אני ממשיכה ללכת במסדרון לאט-לאט. לאט. האפלה נעשית יותר ויותר סמיכה. ככל שהיא יותר סמיכה, הקירות של המסדרון נהיים יותר ויותר לבנים. בוהקים. גם הקווים השחורים שמסמנים בעפרון שחור את הקונטורים ששים היו צריכות לעמוד דלתות – נהיים עמוקים יותר, חדים יותר. בולטים יותר. אני מגיעה לקצה של המסדרון. בקצה המסדרון, יש חדר מיוחד, מלא מכונות אליהן מחוברים צינורות מים. כל הצינורות שבורים. יש שיטפון אדיר. שיטפון שמכסה את כל המקום. אי־אפשר לעצור את השיטפון הזה. והמים שוטפים ושוטפים. מאחורי הקצה של המסדרון, אני רואה דמות של גבר. עומד. הקומה שלו נמוכה במיוחד. איש רחב. הוא זן אחר של בני אדם מתקופה קדומה מאוד. הוא מהאנשים ששייכים למקום, שמתגורר באחד החדרים הנעולים האלה. מותר לו לצאת לעבודה. כל הזמן הוא עסוק בלתקן את הצינורות שנשברו כדי לעצור את המים שזורמים בשיטפון אדיר. הוא שקוע בעבודה שלו – לא שם לב לשום דבר סביבו. על הראש שלו יש כובע קסקט, עם שוליים עצומים, שמסתירים את תווי הפנים שלו. הכפות ידיים שלו עבות מאוד, גדולות במיוחד, שעירות כאלה. הבגדים שהוא לובש מרושלים מאוד. מוזנחים: מכנסיים קצרים וחולצה מרופטים, דהויים מאוד, עליהם מעיל אפור. המראה שלו מזכיר את מראה האדם מהתקופה שלפני תקופת האדם הקדמון. אבל הנוכחות שלו מסעירה: משדרת חום. נדיבות. טוב לב. מרגישים שהוא מסור. ישיר. אמין. אדם מהטבע – מהקסם של הטבע. הוא כל הזמן עסוק בלתקן את הצינורות. אני ממשיכה להסתכל בשיטפונות שמציפים את כל המקום. מסתכלת באיש הגוף שנראה כמו פרא־אדם אלוהי, עדין ונדיב ומסור, שממשיך כל הזמן לנסות לתקן את הצינורות.

אמרת, ששיר הוא אי של סדר בתוך האנרכיה. ומצד שני, יש בשיר איזו פריעה של חוקי הטבע.

כל שיר הוא אי קטן של סדר, בתוך האוקיינוס העצום הזה של האנרכיה. את מסתכלת אל תוככי האנרכיה הזו של החיים הפנימיים, את מקשיבה לדיאלוג האינטנסיבי שמתקיים בין השיר לבין האנרכיה של תוכי הנפש – חיים פנימיים שמתרחשים בתוככי תוכך, בלי שיש לך מושג איך הם נוצרים. ממה הם מורכבים. מה מניע אותם. מה מזעיק אותם. מה הגבולות שלהם. איפה הם מתחילים. איפה הם מסתיימים. מתי הם נפתחים. מתי הם נסגרים. וכל כמה שתהפכי בהם ותהפכי ותהפכי – ככל שתנסי לצלול את המחוזות שלהם, לבדוק אותם, להכיר, לדעת, להבין – תמיד הם יישארו תעלומה. תעלומה שקטה.

שירה היא לכרוע ברך לחיים: לעבוד את החיים. לעבוד את הבלתי מודע. עם כל כלי הדמיון שעומדים לרשותה. עם כל כלי הרגישות. החושים. האינסטינקטים. האינטואיציה. עם הנטייה הפנטסטית שלה לגעת בפקעת. לקחת איתה את כל הדברים שיצאו מן הדעת. השירה, רק היא מסוגלת לפלס לעצמה דרך אל המרחקים הרחוקים של האנרכיה, אל מחוזות ה"אל תיגעו בי" שלה, ולעשות ממנה – מהאנרכיה – אי־קטן־של־סדר. כל שיר הוא עוד אי־קטן־של־סדר בתוך האוקיינוס העצום הזה של האנרכיה. אי קטן של סדר

הזה – הצורך הזה – התשוקה הזו: לחיות לנצח. להספיק להרגיש את הכול. לדעת הכול. להבין את הכול. להמציא את הכול. לחוות את הכול. לאפשר לעולם להיות כלי-יכול. אלה דברים שדורשים זמן. המון זמן. מאות שנים. עידנים. אלפי עידנים. רבות. גם אם יבוא ויופיע פתאום סוף העולם, וכל מה שיישאר ממני יהיה כנף מנופצת של ציפור שותתת דם על האדמה.

שירה היא גם להתבונן בכנף מנופצת של ציפור שותתת דם על האדמה. להקשיב למאוויים שלה. לצער שלה. לשתיקה שלה. לראות את הלילה סוחב אותה לאורך הרחוב שבו היא מתגוררת – "רחוב של ציפור מתה". לשמוע אותה אוספת את עצמה. מנתרת קדימה. אחורה. לצדדים. שירה היא כוח שיכול לקרוע אותך לקרעים. להביס אותך עד זוב דם. לכפות עליך לראות את מה שאי אפשר לראות. להרגיש את מה שאי אפשר להרגיש. לקלוט את מה שלא מסוגלת לקלוט. לחשוב את מה שלא עולה בדעתך. שירה היא דרך. היא הארה. היא התגלות. היא מדיום.

שירתך מרחיבה את הגבולות שבין השירה לבין המציאות. אילו יחסים את מנהלת עם המציאות עצמה?

לפעמים המציאות נראית לי דומה למוכרת פרחים בשוק, עבה, מגושמת, עייפה, שותה מים שמישהו מגיש לה, ועכשיו היא מתפרקדת על פיסת הבטון הקטנה שלה, בפינה, ליד דוכן איזשהו, לא מפסיקה לצחוק מההתפעמות של אנשים ממנה. מהחשיבות שאנשים מייחסים לה. מהתמימות שלהם. שבעצמה היא לא יודעת מה היא בדיוק רוצה. לאן פניה מועדות. שכל רגע היא עלולה לסבך את עצמה עם התחתית, כזו שאי-אפשר לדעת למה היא מסוגלת, ואיך בבת אחת היא עלולה פתאום להתהפך בן רגע, להפוך ממציאות אחת למציאות אחרת. לשנות את ההרגלים שלה. להתפלג על פני המים השחורים. להתנתק. להתפזר בכל העולם. להפתיע.

אני אוהבת את המציאות. מאוד. אני אוהבת את הדיאלוג העדין שנוצר בינה לביני כשאנחנו מנסות לברר לנו את עצמנו. זה נכון: יש עניינים לא גמורים בינה לביני. עניינים שנשארו לא ברורים. לא מפוענחים. עניינים שקורים בכל מיני מישורים. בכל מיני מהירויות. עניינים שמשפיעים על היכולת שלה ושלי להשתלב לאורך זמן זו עם זו. עניינים שאולי צריכים להישאר רק בינה לביני. אני אוהבת את היום הקטן שחולף שלה, היום שמלא עניינים שלה. אני אוהבת את אורח-החיים שלה – האופי המואר שלה. הצורך שלה לעשות דברים, לעשות ולעשות ולעשות. לא להפסיק לעשות. לא "לבזבז זמן". שאיפות שלה. הנטייה שלה להרגיש קרבה. להרגיש שלום. אני אוהבת את התהפוכות שהיא עוברת – באה הולכת. חוזרת. נפתחת. נסגרת. הולכת. חוזרת. אני אוהבת את השינויים שקורים לה: הנטייה שלה ללכת לאיבוד. את הדחף שלה להישען על כלום. להיבהל ברגע, לפרפר באוויר, עם הידיים בכיסים, לפרפר על הרצפה – מנפנת את הידיים שלה. מתפזרת לכל הכיוונים. אני אוהבת כאשר היא מתהלכת באוויר, מתהלכת כמו שיכורה, הולכת על הקצה, מרגישה שאין לה אדמה מתחת לרגליה. אני אוהבת את הדרך שבה היא משתדלת לפקוח עיניים. להתבונן. ולא רק להתבונן, אני מתכוונת, לצמצם את העיניים שלה ולבחון. לבדוק. לפענח. להחזיק מעמד. אני אוהבת את

האלה – אין "זמן". אין להם עולם מושגים כזה שיש בו "זמן", "משמעות". "תכלית". אין. אין. הם מאז ומעולם. הם תמיד היו. מתמיד. הם יהיו תמיד. לתמיד. בלי עבר. בלי הווה. בלי עתיד. בלי לפני. בלי אחרי.

המקום הזה הוא הציביליזציה הראשונה, המקורית. זאת הציביליזציה האמתית. היחידה. כאן העולם. כל העולם. כאן החיים בעולם. החיים עוד לפני בריאת העולם. זה המקום שבו קורים החיים האמתיים. זה המקום האמתי. מקום גולמי מאוד. קדמוני. בראשיתי. בלי שביב של סימנים של ציביליזציה כפי שקיימים על פני כדור הארץ. כאן העולם הוא מישור אין-סופי, מכוסה חול. רק חול. מישור בלי גבול. אין מדינות. אין עמים. אלה החיים הראשונים. האמתיים. כאן החיים. כאן החיים בעולם – כאן העולם של כל החיים בעולם.

כל האנשים באותו גובה. כולם: נשים, ילדים, מבוגרים, זקנים, בחורים, כולם באותו גובה. רק התינוקות – בני חודשיים-שלושה – שכבר יודעים ללכת, ולרוץ, בכוחות עצמם, וככה מסתובבים בין הרגליים של יתר האנשים, רק להם יש גובה אחר. גובה של תינוקות. כל האנשים לבושים בגדים פשוטים מאוד. בגדים שמזכירים את הטבע: הגברים לבושים מכנסיים קצרים בצבע חקי, חולצות עם כפתורים בצבע חקי בהיר יותר. הנשים בשמלות ארוכות שמגיעות עד החול. לכולם יש שיער פרוע. לא מסודר. יש כאלה שצועדים עם סנדלים תנ"כיים. יש כאלה שצועדים יחפים. שכפות הרגליים שלהם טובעות בחול. לכל הגברים יש כובע קסקט קטן על הראש. והולכים. צועדים על החול היבש. מתנועעים בקצב איטי. כמו בריקוד שקט – בסלואו-מושן כזה, בתנועה עולה ויורדת כזו, שמזכירה משב דק של גלים קטנים, שקטים, בים. והולכים. לא מפסיקים ללכת. כולם צמודים זה לזה. הכתפיים נוגעות אלה באלה. וכולם בתנועה. כל הזמן. צועדים. לפעמים יש רווח זעיר-זעיר בין אחד לשני. הרווח הוא בצבע לבן. מתהלכים לאיטם. בצעדים קטנטנים. לאט. כולם רועי צאן. שקטים. נדיבים. הולכים לכאן, לשם, בלי לדעת לאן. בלי צורך לדעת לאן. לא ממחרים. לפעמים רחוקות מסתכלים אחורה, קדימה, לצדדים. לא מדברים. רק מסתכלים. קדימה. לא מפסיקים להסתכל קדימה. מקשיבים. לפעמים מישוהו חולף על פני מישוהו. מוותרים. לא כועסים. לפעמים מישוהו נתקל במישוהו. ממשיכים. לא מתרגזים לפעמים מתערכבים אלה באלה. מתקרבים. מתרחקים. לא דוחפים אחד את השני. מוותרים. ושקט. שקט שאי אפשר לתאר במילים. שקט כביר. שקט שלא היה מעולם מאז תולדות העולם. מרגישים אחד את השני. מבינים. ממשיכים הלאה. בלי לאן. בלי צורך לדעת לאן. בלי עד לאן. בלי עד מתי. בלי ממתני. בלי בשביל מה. אין לפני ואין אחרי. זה הייעוד שלהם: להיות רועי צאן. וללכת. ללכת וללכת וללכת. זאת האחזיה – זה היסוד הגדול – שלהם בחיים: להיות רועי צאן. וללכת. לא להפסיק ללכת. הם באים מהנצח. הם הולכים אל הנצח. הם של הנצח. הם מהנצח. הם הנצח. הם – הנצח.

יש משוררים כיום שאת מרגישה אליהם קרבה מיוחדת?

יש משוררים שאני קרובה לשירים שלהם במיוחד. שהשירים שלהם מרעידים אותי. מצמררים אותי. גורמים לי להרגיש מחוברת אל העולם. אל לב העולם. השירים של יצחק לאור – השירה הילרית שלו. היא מן השיאים שיודעת השירה העברית. שירה שמסעירה את הדם. את הלב. את העצמות. באופן אחר: אני מרגישה קרבה מיוחדת לשירים של

אסתר ראב. היא בשבילי מהראשונים שכתבו מתוך חופש. שירה פתוחה. אינטנסיבית. אינטואיטיבית. שירה חכמה. יש בי קרבה עצומה לשירתו של שמעון אדף: אביבה לא הוא ספר שירים – מעמודי התווך בשירה העברית. שירה ענקית. נדירה. מצמררת. שירה עצומה. אפילו עכשיו, כשאני כותבת את הדברים האלה, חולפת בי התרגשות חזקה. אני מרגישה את הרעד הזה. תורת החיתוכים של שבא סלהוב: אני אוהבת את שבא – הן כסופרת, הן כמשוררת. איך להגיד. היא מיוחדת. היא אורגנילית. היא חכמה. אני אוהבת את הכוחות הקמאיים שיש לה. את ההבחנות הנדירות שהיא מביעה אליהן. את כוחות הסודיים שהיא עשויה שיודעים. שכואבים. יש בי קשר מיוחד במינו לשירתה של יוכבד בת מרים: לפעמים אני מרגישה שהשירים משאירים אותי "על סף דלת הכניסה". אני מתדפקת על דלת הכניסה לשיר, ונדמה שהדלת נפתחת, ושוב אני קוראת את השיר, ושוב אני מרגישה שהדלת לא פתוחה. לא לגמרי פתוחה. תמיד נשאר מין סוד שאני לא, והסוד הזה קורא לי. יש בי קשר מיוחד-מיוחד – מיוחד במינו – לשירתה של דליה הרץ. היא עצומה ונפלאה. כשהופיעו השירים הראשונים שלה – הם עשו בי שמות: זה היה רגע שהרגשתי שאני הולכת לאיבוד. הרגשתי שכוכב לכת חדש נוצץ על הארץ. אלה שירים – הם עשויים מחומר נפש־רוחני אחר. אחר. מיוחד במינו.

סיפרת בעבר על יחסיך המורכבים עם יונה וולך.

מה שכן, היה יום שישי. התפרסם שיר שלי במוסף הספרותי של עיתון "דבר": "ובלילה ראיתי את התרנים הגבוהים" ובו היו השורות: "...וְנָאֲתִי תְרָנִים צְהָבִים כְּעֶשֶׂן / וּכְלָבִים אֲדָמִים נְצָבִים עַל־יָדָם..." זה היה השיר הראשון ששלחתי לפרסום בעצמי, לאחר השירים הראשונים שהתפרסמו, שאותם לאה שלחה לפרסום. השנה הייתה 1972. שנתיים לאחר מותה של לאה. באותו יום שישי, אחרי הצהריים, טלפנה אלי יונה, ובדיבור של מהירות הרוח – מין סוג של דיבור אוטומטי כזה, כמו בטרנס – דרשה ממני להחזיר לה מיד את כל הכלבים האדומים שאצלי. שכל הכלבים האדומים שאצלי, הם שלה. ואיך העזתי לקחת לה אותם בכלל. איך לקחתי לה את הכלבים האדומים שלה. הכוונה שלה הייתה לכלבים האדומים, אלה שמופיעים בשיר ("...וכלבים אדומים עומדים על ידם, ובלילה הוא לקחתי איתי את כל הדברים שיצאו מדעתם"). הדיבור שלה היה שוטף, נוקב, חם מזג, חריף, במהירות של הרוח, כמו בטרנס, דיבור כזה שמכסה את העולם. בעולם החוויות הפרטי שלי – בהרגשה שלי – הוא דיבור שהלב שלו בוכה. הוא דיבור שהלב שלו מוכה. כלפי חוץ הוא נשמע דיבור חזק, בטוח בעצמו, חריף, לא מתפשר, משתלט כזה. אבל וככה בלי להפסיק לרגע כשאמר "תחזירי לי מיד את הכלבים האדומים שלי. אלה הכלבים שלי. כל הכלבים האדומים שאצלי, הם הכלבים שלי. את לא מבינה שאלה הכלבים האדומים שלי? אלה הכלבים האדומים שלי. לקחתי את הכלבים האדומים שלי. למה לקחת לי את הכלבים האדומים שלי? אלה כלבים שלי? אלה כלבים שלי. הם שלי. הם שלי. אני דורשת ממך מיד להחזיר לי את הכלבים שלי. מיד. הם שלי. תחזירי לי אותם מיד. מיד. כל הכלבים האדומים – למה לקחת לי אותם? למה לקחת לי אותם? הם שלי. הם שלי. תחזירי לי אותם מיד. הם שלי. את לא יודעת שהכלבים האלה הם שלי?! למה לקחת לי אותם? למה לקחת לי אותם. תחזירי לי אותם מיד. מיד. את כל הכלבים האדומים. שלי. באיזה רשות את לוקחת לי אותם?! הם שלי. אלה הכלבים האדומים שלי. תחזירי לי מיד את כל הכלבים

האדומים שלי. הם שלי. הם שלי. את לא יודעת שהם הכלבים שלי?! הם שלי. תחזירי לי מיד את הכלבים האדומים שלי. את לא מבינה שהם שלי?! באיזו רשות את לוקחת לי את הכלבים האדומים שלי?! מי נתן לך אותם? הם שלי. הם שלי. הכלבים האדומים האלה הם הכלבים שלי. את לא מבינה שהם שלי. הם שלי. תחזירי לי מיד את כלבים שלי. את כלבים האדומים שלי". דיבור מפורק לגורמים. והדיבור המפורק הזה, המכאיב הזה, שהרעיד בי כל טיפת דם בגוף שלי, בראש, בלב, בדם, בעצמות – דיבור שנגע בכל העורקים, בכל הנימים של הכוחות הנפשיים שלי – שנמשך ונמשך ונמשך וחזר על עצמו ונמשך וחזר ונמשך ונמשך וחזר ונמשך ונמשך ונמשך. ביום. בערב. בלילה. לפנות שחר. בבוקר. בצהריים. בערב. בלילה. בימים שאחר כך. בשבועות. בחודשים. הדיבור הזה – שנשמע יותר כצווחה איזומה – צווחה בלי הפסקה – של הנפש – אי־אפשר לשכוח את זה. את לעולם לא תוכלי לשכוח את הצווחה הזו. את הדיבור הקרוע הזה.

בשלב מסוים יונה החליטה לבוא אלי הביתה לירושלים. נפגשנו באיזה רחוב. הלכנו אלי הביתה. דיברנו. דיברנו ודיברנו. ודיברנו ודיברנו ודיברנו. בשלב מסוים יונה קמה, בבת אחת, נכנסה לחדר הציור שלי. כמו סופה שמתחילה לפתוח את כל המגירות, לפתוח את התיקים שבהם הציורים בצבעי מים שלי, העבודות על נייר שלי – רישומים בשחור לבן. והרגע, כשאמרה, תוך שהיא פותחת תיק אחר תיק אחר תיק, בודקת את הציורים, מסתכלת ברישומים ואומרת "גם כל השחור־לבן שלך הם שלי. כל השחור־לבן שלך – זה שלי. הם שלי. הם שלי. את חייבת להחזיר לי אותם. הם שלי. כל השחור־לבן שלך, זה שלי. הם שלי. את חייבת להחזיר לי אותם. גם אותם. מיד. מיד. הם שלי. אני דורשת ממך שתתני לי אותם. תחזירי לי אותם. הם שלי. הם שלי. אני אקח אותם איתי. הם שלי...".

השיר "פתאום מחיצה" שהתפרסם בספר השירים עדי, שראה אור בשנת 1982, הוא שיר שכתבתי לאחר שנים, בהשפעת הדברים כפי שקרו אז בין יונה וביני: "...וְכָל הַיּוֹנָה נוֹשֶׁבֶת אֵלַי / יוֹנָה בְּדִי / וְאֲנִי בְּדִיָּה / יוֹנָה מְדַבֶּרֶת אֵלַי / וְאֲנִי מְדַבֶּרֶת אֵלֶיהָ / וְשִׁבְעַת מְחֻסְרֵי כְּמוֹ שִׁבְעַת מְחֻסְרֵיהָ / יוֹנָה מְפַצֵּרָה בִּי לְמוֹת לְרַגְלֶיהָ". יש בי הרגשה של קרבה גדולה אל יונה ואל שירתה. אני אוהבת את הכוחות הבראשיתיים שלה. נוגעים בי בחוזקה המחוזות הנפשיים הסגורים־הפתוחים־החופשיים־המשוחררים־הקרועים־השסועים־המנופצים שאליהם היא מגיעה. התהליכים שהיא עוברת. המצבים שמגיעים אליה, לוקחים אותה, בולעים אותה, מעבירים אותה אל ממדים אחרים. אני אוהבת את הדרך שבה היא לוקחת את המצבים שקורים לה עם החיים, שקורים לחיים איתה, ואיך היא הופכת אותם לשירים. אני אוהבת את המילים שלה. את המוזיקה של המילים שלה. את האותנטיות שלה. את האמת שלה. יש אנשים שאפילו את לא בחברות איתם – את מרגישה שש בך קרבה בלב אליהם. אני אוהבת את הדרך שבה אין עליה שלטון. חופשיה כמו ארבע רוחות השמים. אני אוהבת את הדיבור האסוציאטיבי שלה. המהירות שבה היא עוברת מאסוציאציה לאסוציאציה, קופצת מנושא לנושא. אני אוהבת את האינטליגנציה שלה – את הפראות של האינטליגנציה שלה. אינטליגנציה של שודדת ים מהמאה הרביעית לפני הספירה שנועדה לחיות עד המאה ה־31. אני אוהבת את הרוחניות ההיולית שלה. את האנרכיה שבוולעת אותה, לפעמים – האנרכיה הרוחנית שאצלה היא מתגוררת. את הסדר שהיא יוצרת בתוך האנרכיה שבה היא מתגוררת. יש בשירה של

אי אפשר שלא לשמוע בראנא את צליל הערבית.

העניין הוא שכולנו מדברים על דבר אחר כשאנחנו מדברים על אותו דבר. ככה גם לגבי השאלה כששואלים מיהי ראנא. אני מודעת שיש למילה ראנא צליל פלסטיני. באופן כזה ואחר, כולנו בני אנוש: נוצרים מוסלמים, יהודים, צ'רקסים, אינדיאנים, הוטנטוטים. הלב שלי מיומן להכיל כל הרגשה של מישוה, כל צליל שמישהו ירגיש כשישמע את השם ראנא, ואת כל מה שהשם ראנא, או הצליל של השם ראנא, יעורר בו. זה בסדר. זה בסדר גמור.

--- חלום ---

אני נמצאת במעבה האדמה, בתוך מנהרה עצומה, אדירת ממדים. מנהרה מודרנית. מודרנית. כל המנהרה רחבה מאוד. מרווחת. נקייה מאוד. מרוצפת במרצפות מודרניות כאלה. בהירות מאוד. ככל שהיא מתארכת, ככה היא נהיית יותר אפלה מבפנים. אי אפשר לראות את הקצה של המנהרה – לדעת איפה היא מסתיימת. המנהרה מוארת באור של מנורות חשמל חזקות. התקרה של המנהרה מקומרת מאוד. הקירות של המנהרה עשויים מאבן מודרנית. ניכר שהצבו אותה במיוחד כדי לאפשר לי להמשיך בעבודה שלי על המחקרים שאני עובדת עליהם. המנהרה הזו – היא המעבדה שלי.

אני אשת מדע דגולה, עתירת ניסיון, שכבר עשרות על גבי עשרות שנים עוסקת במחקר אחר: הברות. של מילים. אני חוקרת הברות. רק את ההברות. את כל ההברות של כל המילים שיש – בשפה העברית. כל ההברות שונות זו מזו. יש הברות שנשמעות דומות זו לזו. יש הברות שנשמעות אותו דבר. ממש אותו דבר. עבודת המחקר שלי עוסקת וחוקרת ומוכיחה שאין דבר כזה "הברות שנשמעות אותו דבר". זה רק נדמה, שהן נשמעות 'אותו דבר'. כל ההברות יש להן צורה שונה. אופן אחר. מהות אחרת. אין הברה אחת – אחת – שהיא אותה הברה, כמו הברה אחרת, כלומר, שיש לה אותו צליל, אותה הופעה, אותו טבע, אותו אופי, אותה מידה – כמו של הברה אחרת. אין. גם כשהן נשמעות אותו דבר. בדיוק אותו דבר. גם כשיש להן אותו צליל. אותו ניקוד. אותו היגוי. המחקר שלי מוכיח בצורה חד משמעית שאינה משתמעת לשני פנים: כל הברה היא 'גלקסיה' נפרדת. הווייה אחרת. יש לה עולם משלה: ישות משלה. דם משלה. לב משלה. אישיות משלה. טיולים משלה. קצב משלה. תנועה משלה. דיבור אחר. צליל אחר. מוזיקה משלה. הכול – משלה. את השינויים האלה – את הבדלים האלה – לא ניתן לתפוס אותם במבט ובהקשבה רגילים. אפשר לגלות אותם רק באמצעות מחקר אינטנסיבי, רציני, מעמיק, ממושך ומייגע, מחקר שדורש זמן של עשרות על גבי עשרות שנים – כפי שאני עובדת כאן, חוקרת, מתחקה אחרי, עוקבת אחרי, בודקת, מבררת עד היסוד כל הברה והברה והברה.

העניין הוא שאנשים לא שמים לב לכל ההבדלים הבלתי נתפסים האלה. הדקדקדים האלה. לא מבחינים בשינויים האלה. אנשים חושבים שההברות – אלה שיש להן אותה אות, אותו ניקוד, אותו היגוי – אותו הצליל – שאין הבדלים ביניהן. אבל כן. אני יודעת שכן. המחקרים שלי מוכיחים את השינויים העצומים שקיימים ביניהן. אני עובדת כאן, במעבדה הזו, כבר עשרות שנים. מנסה לגלות את הסוד של הקיום הנפשי, הרוחני, הגופני, החמקמק, הקיום השברירי, הרגיש, של כל הברה והברה. של כל ההברות של כל המילים בשפה העברית.

אחרת – הצליל שלה הוא צליל אחר. הוא עשוי מחומרים אחרים. יסודות אחרים. למרות שהצליל של המילים נשמע אותו צליל. הגילויים שהגעתי אליהם במחקרים שלי – מוכיחים שיש שינויים אדירים. שינויים כבירים. טוטאליים. בין כל הצלילים האלה. זה רק נדמה שהם דומים. אבל אי אפשר להרגיש בהם. החברה הכללית – הפתוחה – לא מבחינה בשינויים האלה. לא יודעת שהם קיימים בכלל.

עכשיו בוקר. כמעט בוקר. אני עומדת לפני השולחנות הראשונים שסמוכים לדלת הכניסה של המעבדה. אני לבושה חלוק לבן, ארוך, שמגיעה עד הרצפה. התסרוקת שלי מזכירה את התסרוקת של מאדאם קירי. אני מחזיקה בידי שלוש מבחנות דקות, שמחציתן מלאה בהברות. מכוסות בחומר משמר. אני מקרבת אותן אלי, בוחנת כל אחת ואחת מהן. בכל מבחנה יש כמה וכמה הברות של מילה אחרת. כל ההברות שאני בוחנת אותן כרגע מתחילות באות אֶלֶף. כל ההברות מנוקדות. כולן באותו גודל. כל ההברות נפרדות זו מזו.

עכשיו אני בודקת שלוש מבחנות. האחת: יש בה ההברות של המילה אֶמָא. אני מתרכזת בצליל של ההברה אַ – ששייך למילה אֶמָא. השנייה: יש בה ההברה של המילה אַס. אני מתרכזת בצליל של ההברה אַ – ששייך למילה אַס. השלישית: יש בה ההברות של המילה אֶלֶן. אני מתרכזת בצליל של ההברה אַ ששייך למילה אֶלֶן. לכאורה, לכל שלוש ההברות האלה, ששייכות לשלוש מילים שונות, יש אותו כתיב, אותה אות, אותו ניקוד, אותה צורה, אותו צליל – אַ. אבל זה רק נדמה שזה אותו "אותו". לא. זה לא. ממש לא. במחקרים שאני עורכת, שלוש ההברות האלה – אַ – שמופיעות בכל מילה שם – כל אַ – יש לו צליל אחר. תנועה אחרת. קצב אחר. מולדת אחרת. כל הברה כזו יש לה משפחה גרעינית אחרת. למרות שכולן – אלה הברות שנראות אותו דבר. נשמעות אותו דבר. מנוקדות אותו דבר.

אני ממשיכה לעבור לאט לאט לאט בין השולחנות. מסתכלת. בוחנת. בודקת. כל האותיות של ההברות בצבע שחור. בגדלים שונים. יש להן עובי שונה. יש הברות שכתובות בקו עבה. יש שהן בקו דק. יש הברות נראות כמו עובדות אדמה. מגושמות כאלה. יש הברות נראות כמו סנוניות – דקות, גמישות, נחבאות אל הכלים כאלה. כל ההברות מנוקדות. אני ממשיכה לעבור בין השולחנות. מסתכלת בצנצנות. במבחנות. עדיין היום שמתחיל. כבר בוקר. אני בודקת את המראה של ההברות, את הצלילים, לא מפסיקה להתבונן, לבדוק, לחפש – לוקחת מבחנה אחת, בוחנת אותה, מחזירה, לוקחת מבחנה אחרת, מחזירה, לוקחת, מחזירה. מכינה את המעבדה שלי לקראת יום עבודה חדש.

את מנהלת דיאלוג עם שירתו של אבות ישורון: מה היא בשבילך שירתו של אבות ישורון?

זה היה יום קיץ רגיל כזה. שוטטתי ברחוב, בלי מטרה איזושהי. מן מצב רוח משתוקק כזה, בלי שאת מסוגלת לזהות למה. מין יום אנרכיסטי כזה. זה היה רגע מקרי כשברגע החלטתי להיכנס לחנות ספרים. כמו כל דבר שהתרחש "במקרה" באותו יום. אני עומדת בחנות ספרים, מול המדפים, לוקחת ספר, מעיינת, מחזירה. ועוד ספר. ואחר. מעיינת, מחזירה. על מדף גבוה יותר, אני רואה ספר שהכריכה שלו כחולה. כחול עמוק. שקט. אינטימי כזה. הצבע הכחול הזה מושך אותי אליו. הוא ספר השירים רְנָם של אבות ישורון. והתחלתי

שלח אותן לשוטט ברחובות, לקבץ נדבות, להיזכר, לשכוח, לראות אותן נעלמות באיזה מגרש חניה שומם, לגרום להן להשתרע בפינת איזה רחוב נידח, להעביר אותן ממקום למקום, להעיף אותן לכל הרוחות, להניח אותן לנפשן, להסתלק מהן, להמשיך לענייניו, לאבד אותן, לחזור, ושוב להסתלק, ושוב לחזור, להסתלק, לחזור, לעמוד מתחת החלונות שלהן שנשארו סגורים, ושוב לקרוא להן שיחזרו, להשיב אותן אליו, להתעופף פנימה יחד איתן, לאחוז אותן בידיים, להניח אותן לצידי, להצמיד אותן צמוד, קרוב אל לבו, לגעת בשערות שלהן, להרים להן את הראש, לרגש אותן, למחות את הדמעות שלהן כשהן בוכות לבדן, להרגיע להן את המבט בעיניים, לראות אותן מתאוששות, להשגיח על השקט שלהן, להרעיף עליהן חמימות ונשיקות, לחבק אותן, לשמח אותן, לראות אותן מביטות זו בזו, מביטות אליו, נפתחות מחדש, מבטיחות לו שלעולם יישארו. לנצח. ושוב לראות אותן מאושרות. ושוב לגרום להן להתעלס איתן. להתרגש. לסעור. לעבור על גדותיו. למצוא אותן בתוך עצמו. להתאים את עצמו לעצמו.

לפעמים, כשהן מסויגות כאלה. מסתגרות כאלה. מטילות ספק בכול. נמשכות לכול. מרגישות בחילה מהכול. מפנות את הגב שלהן. לא מבקשות דבר. אין להן אתגר. הן ככה, סתם. פשוט. לא משהו. מצטופפות באיזה צומת נידח, מתננדדות לצדדים, צועדות על כפות הרגליים הקטנות היחפות שלהן, לאיטן, מותרות אחריהן עננים קטנים של אבק, נשענות זו על זו, חוזרות אל הרחוב, נעצרות ליד איזה חדר מדרגות סהרורי, ליד הכלבים הזקנים, חסרות כל, רעבות, כחושות, ריקות ושוממות כאלה. מבודדות כאלה. נאלמות דום. לא אומרות כלום. לא חייבות דבר.

שירתו של אבות ישורון עושה מהעולם היכל מלא קודש. בית מקדש. העולם נהפך לבית מקדש: המישור. הדרך. השביל. החול. הקודש. השער. הבית. החדר. הקירות של החדר. הדממה. הרוח. העץ. האבן הזאת. היבשת. הים. השמים. דהרת הסוסים על המים. הריקוד. הרגע. אדוני – אוהבך. כל אוהבך. כשאבות כותב "השפה שְׁבָה מְדַבְּרִים אֵלַי הַדְּבָרִים שְׁבָעוּלָם / היא השפה שְׁבָה אֲנִי מְדַבֵּר אֶל הַדְּבָרִים שְׁבָעוּלָם / שְׁכָל דְּבָר יֵשׁ לוֹ שְׁפָה / גַּם אֲנִי אוֹתוֹ דְּבָר" – אפילו אלוהים יורד ארצה, מצדיע לשיר, קד קידה עמוקה, מתקהל באיזו פינה, מרכין את ראשו ובוכה.

מאז תולדות השירה העברית אין עוד שירה שחוללה תמורות אדירות כאלה בשירה, כפי שחוללה שירתו של אבות ישורון. האמת שבה. הכוחות הבראשיתיים שהיא עשויה מהם המקוריות. החוכמה. החופש. ההעזה. שירה שמשוחחת "אל כל הדברים שבעולם". עם כל הדברים שבעולם. זאת הגאונות: שירה שמתחברת אל הלב של הדברים. שירה שמתחברת אל הלב של העולם. שירה שיודעת לאן עובר הזמן שחולף. שירה שמחוללת מהפכה שמעולם לא קרתה קודם לכן בשירה, מאז ימות השירה העברית. מהפכה של איש אחד. בודד. מהפכה של משורר. משורר ששירתו היא כל הזמנים שהיו, שישנם, שיהיו. היא נס. היא פלא. היא תופעה. שירה שמקדימה את זמנה.

שירה גדולה – אמתית – מוליכה אותנו אל האמת. שומרת עלינו מפני הבורות. הבינוניות. הבנאליות. ההמוניות. מפלסת לנו את הדרך אל חופש חדש. מוזיקה חדשה.

עתיד חדש. שירתו של אבות ישורון לוקחת את השירה העברית, מחלצת אותה מן החוקים והכללים שבהם הייתה מתגוררת עד כה, יוצרת לה חשיבה חדשה. רוחניות חדשה. תופעות חדשות. המצאות חדשות. מידות חדשות. ציביליזציה חדשה. מביאה את השירה העברית אל התפתחות אחרת. אל יופי אחר. שירתו – בדומה להר געש שמתפרץ, וההר בוער עד לב השמים.

אני יודעת שאי־אפשר להסביר שירה שמקדימה את זמנה, כְּזוֹ שגורלה כרוך בגורלם של אחרים, שלא יבינו אותה, לא ירגישו צורך בה, לא יתעניינו בה, לא ישמעו עליה. אני יודעת שאי־אפשר לבוא בין אנשים, ולנסות ליצור בהם רגישות לשירה, וכל הזמן להגיד להם "הוא מהפכן. הוא מהפכן, הוא מהפכן". אני מהרהרת לעצמי מה יכול להיות הגורל של משורר שמקדים את זמנו. מה יכול להיות הגורל של שירה שמקדימה את זמנה: שירה, שאתמול היא פרדוקס, היום היא ספר־הספרים.

ראנא נפתח בשיר "חַיַּת הַלַּיְלָה" של אבות ישורון. ניכר שלחַיַּת הַלַּיְלָה יש השפעה בלתי מרוסנת עליך. מי היא חַיַּת הַלַּיְלָה בשבילך?

"בלתי מרוסנת" – מילים קיצוניות כאלה. לא? אבל בסדר. חַיַּת הַלַּיְלָה היא סוד. היא מאורע. היא מדיום. היא כוח – הכוח שיודע לראות את הדברים כפי שהינם. היא העין הפקוחה שמזהה את הדברים. היא העוצמה הגדולה של החיים: לתפוס את הבלתי נתפס. לראות את הדברים שמעבר. את הדברים שמעל ומעבר. לפלס דרך אליהם. לחשוף אותם. לגעת בהם. לדובב אותם. חַיַּת הַלַּיְלָה היא חופש. היא תנועה. היא קצב. העיניים – המבט בעיניים – היופי האנושי של המבט בעיניים. המבט אל המרחקים השבורים שלה. אל התלאות. האומץ לב שלה. הנחישות. המצפון. הנקיפות־מצפון. היא אַתְּ, אתה, היא, הוא, אנחנו, אתם, אתן, הם, הן, אני. חַיַּת הַלַּיְלָה היא כולם. כל אחד ואחד בעולם. ואיך כל אדם בעולם, כל אחד בדרכו – לפי דרכו – הוא חַיַּת הַלַּיְלָה. הוא סוד.

פגשת פעם את אבות ישורון?

הפעם היחידה שפגשתי את אבות הייתה בערב שירה שהתקיים בירושלים, בבית אנה טיכו, בשנת 1985. את הערב ערך והנחה אריה זקס. המשתתפים שהופיעו היו אבות ישורון, יאיר הורביץ, אהרון שבתאי, ואני. השיר שקראתי באותו ערב היה "ילדה מאושרת מאוד" – מתוך ספר השירים אני רוצה רק להגיד לך. המשתתפים ישבו על הבמה. אבות ישורון היה יושב בקצה אחד של השורה, מימין. אני הייתי יושבת בקצה האחר, מצד שמאל. הערב הסתיים. ועדיין כלנו עומדים על הבמה, ניגש אלי אבות, מהקצה האחר של הבמה, מחבק אותי בחיבה, ברגישות, בעדינות אבהית כזו, מקרב את הראש שלו אלי ושואל בקול עמוק, חשאי כזה, צרוד משהו: "איפה התחבאת כל השנים?". זה היה רגע עצום. רגע כביר. הרגשתי איך אלוהים יורד ארצה, יפה תואר, מפואר, חכם, אצילי, הולך לקראתי, מושיט את הזרועות שלו אלי, מחבק אותי מכל הכיוונים. הרגשתי שאני הבת הקטנה האהובה של אלוהים.

